

Strategi för ett starkt biblioteksväsende

2022–2025

Regeringskansliet

Big
Tech

1. Strategins framtagande och struktur

Regeringen gav i juni 2015 i uppdrag åt Kungl. biblioteket (KB) att i samverkan med andra berörda aktörer lämna förslag till en nationell biblioteksstrategi för att främja samverkan och kvalitetsutveckling inom det allmänna biblioteksväsendet. Syftet med uppdraget var att det ska finnas en biblioteksverksamhet av hög kvalitet i hela landet som uppfyller de krav som ställs i bibliotekslagen (2013:801). Inom ramen för uppdraget har KB tagit fram 14 rapporter och åtta filmer som tar upp olika aspekter av biblioteksväsendet.

I maj 2018 lämnade KB ett utkast till nationell biblioteksstrategi till regeringen som under hösten 2018 diskuterades vid regionala dialogmöten. En slutredovisning med förslag till nationell biblioteksstrategi (Demokratins skattkammare) lämnades i mars 2019. Förslagen har remitterats och därutöver har Kulturdepartementet arrangerat ett rundabordssamtal om förslagen i juni 2019.

Ett stort antal av förslagen i Demokratins skattkammare har redan genomförts på det sätt som beskrivs i denna strategi. Utifrån förslagen i Demokratins skattkammare aviserar regeringen i strategin även ytterligare insatser i syfte att utveckla och förstärka bibliotekens verksamhet.

Den nationella biblioteksstrategin består av flera delar. Inledningsvis ges en bakgrund till strategins framtagande och innehåll, följt av en beskrivning av det allmänna biblioteksväsendet. Därefter belyser regeringen de utmaningar som biblioteksväsendet står inför i dag och de utvecklingsbehov som finns. I avsnitt 4 redovisas sedan tre fokusområden som bedöms vara av central betydelse för biblioteksverksamhetens kvalitet och utveckling. Kopplat till varje fokusområde presenteras delmål med regeringens ambitioner för området samt vilka åtgärder som redan har vidtagits respektive vilka åtgärder som regeringen planerar. Strategin avslutas med ett slutord.

2. Inledning

Bibliotek är i ordets ursprungliga betydelse en plats för böcker. Dagens bibliotek är dock mycket mer än så. Biblioteken är ett av samhällets öppna rum som alla har tillgång till och som med hög tilltro bidrar till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Med användarna och deras behov i fokus främjar biblioteken litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet.

En stark demokrati bygger på att människor är välinformerade, engagerade och kompetenta och kan fatta välgrundade beslut. Genom sitt uppdrag bidrar biblioteken till detta, liksom till samhällets utveckling. Därmed har biblioteken en mycket viktig funktion i vårt samhälle som behöver bevaras och utvecklas.

Biblioteket är en fristad, ett rum öppet för alla, som ger fri tillgång till litteratur och information. Här kan var och en, oavsett bakgrund och resurser, ta del av kulturupplevelser och söka kunskap. Det är en plats för möten och det demokratiska samtalets utveckling samt fri kunskapsförmedling och åsiktsbildning.

Nära nog alla människor i Sverige kommer någon gång i livet i kontakt med biblioteken. Allt beroende på var man befinner sig i livet tillgodoser biblioteksverksamheten många olika behov. Det är en plats dit barnen går med sina föräldrar eller med sin förskola för att läsa tillsammans eller låna böcker. Ungdomar går till biblioteket för att läsa, söka information och få hjälp med läxläsning. I skolan bidrar skolbiblioteket till elevernas lärande genom sitt utbud och personalens kompetens. För den studerande kan biblioteket vara en stilla plats för studier eller lån av kurslitteratur, medan det för forskaren är en resurs som ger tillgång till vetenskapliga publikationer och forskningsdata. För en del är biblioteket en plats där man kan ta del av vår litteraturhistoria, den senaste romanen eller diktsamlingen. För andra är det en källa till information, t.ex. via fackböcker, tidskrifter eller e-medier, medan det för vissa främst är en plats för möten, samtal och kulturell verksamhet. Därtill är biblioteken en plats för samlingar, såväl av tryckt som audiovisuellt och digitalt material, och på så sätt bärare av samhällets

Biblioteket är en fristad, ett rum öppet för alla, som ger fri tillgång till litteratur och information.

gemensamma minne. Rapporten Kulturens geografi i Norden (Nordisk kulturfakta 2022: 04) som Kulturanalys Norden publicerade i mars 2022 visar också att den kulturella infrastrukturen i Norden byggs upp av folkbibliotek och att dessa utgör en viktig grund för kultur i stad såväl som glesbygd.

Biblioteksverksamheterna tillgodoser många olika behov och ansvaret för dessa är fördelat på flera olika nivåer och aktörer i samhället. Ansvaret för biblioteksverksamheterna ligger på bibliotekshuvudmännen, dvs. kommuner, regioner, staten och, i fråga om vissa skolor, enskilda huvudmän. Dessutom finns det på den statliga nivån flera myndigheter som är viktiga inom biblioteksområdet. Oberoende av ansvar och inriktning så är var och en av dessa nivåer och aktörer avgörande för att det ska finnas biblioteksverksamhet av hög kvalitet i hela Sverige.

Samtidigt står biblioteksverksamheten i dag inför flera olika utmaningar. En del av dem handlar om att tillgången till biblioteksverksamhet inte är likvärdig runtom i landet. Ett stort antal folkbiblioteks filialer har lagts ned under de senaste åren: sedan millennieskiftet har antalet folkbibliotek totalt sett minskat med 25 procent. Det är en oroväckande trend som framför allt slår mot människor som lever på landsbygden. Vad som är rimliga avstånd skiljer sig av naturliga skäl mellan stad och landsbygd. Även antalet biblioteksbesök och utlån minskar. Inte heller är utbudet av biblioteksverksamhet likvärdigt för alla. Till exempel har barn och unga olika tillgång till biblioteksmedier beroende på var de bor och tillgången till skolbibliotek, liksom deras kvalitet, varierar. För personer med annat modersmål än svenska är tillgången till litteratur på olika språk ojäm. De nationella minoritetsspråken behöver främjas för att kunna fortleva och i det sammanhanget är stärkt biblioteksverksamhet för nationella minoriteter och minoritetsspråk viktigt. Ytterligare en utmaning kopplad till allas tillgång

till biblioteksverksamhet är förekomsten av social oro, våld och hot på landets bibliotek. Biblioteksverksamheten utvecklas hela tiden i takt med samhället. Andra utmaningar handlar därför om hur förändringar i omvärlden ytterligare ökar behovet av en biblioteksverksamhet som kan bidra med tillgång till faktabaserad kunskap och kvalitetssäkrad forskning liksom till allmänhetens medie- och informationskunnighet. Det finns också utmaningar som rör biblioteksväsendets infrastruktur, där det finns behov av stärkt samverkan i gemensamma frågor som t.ex. bibliotekens digitala medieförsörjning.

Utmaningarna gäller hela biblioteksväsendet, om än på olika sätt och i olika utsträckning. Med tanke på den ansvarsfördelning som finns krävs det att alla nivåer – statlig, regional och kommunal – bidrar till att möta dem. I detta arbete bedömer regeringen att staten bör verka stödande.

I denna strategi tar regeringen därför ett samlat grepp i syfte att stödja och stärka bibliotekens verksamhet och därigenom verka för ett starkt och utvecklat biblioteksväsende i hela Sverige.

Det allmänna biblioteksväsendet

I bibliotekslagen finns övergripande principer och riktlinjer för det allmänna biblioteksväsendet. Det allmänna biblioteksväsendet består av all offentligt finansierad biblioteksverksamhet och utgörs av folkbibliotek, skolbibliotek, regional biblioteksverksamhet, högskolebibliotek, lånecentraler och övrig offentligt finansierad biblioteksverksamhet. Med övrig offentligt finansierad biblioteksverksamhet avses sådan verksamhet som till övervägande del finansieras av det allmänna, t.ex. sjukhusbibliotek och specialbibliotek.

Enligt bibliotekslagen ska biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Att biblioteken ska bidra till fri åsiktsbildning understryker betydelsen av att de intar en neutral hållning i förhållande till den information som tillhandahålls och även i övrig verksamhet understödjer ett fritt meningsutbyte. Bestämmelsen innebär att biblioteksverksamheten ska präglas av öppenhet för olika perspektiv och stå fri från censur eller andra hindrande åtgärder. Yttrandefriheten är den grund som den fria åsiktsbildningen vilar på. Liksom all offentlig verk-

samhet utgår bibliotekens uppdrag från de mänskliga rättigheterna. De ska motverka diskriminering och främja barns perspektiv.

Biblioteken ska även främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt. Lagen innebär även skyldigheter för det allmänna att ge enskilda tillgång till biblioteksverksamhet. Det ställs också krav på att bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet ska samverka i syfte att ge alla tillgång till landets samlade biblioteksresurser. Personer med funktionsnedsättning, de nationella minoriteterna och personer med annat modersmål än svenska är särskilt prioriterade i bibliotekslagen.

Sedan 1 januari 2020 är FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) svensk lag. Barnkonventionen är ett av de viktigaste verktygen för att ta tillvara barns och ungas rättigheter och intressen i samhället. Av konventionen framgår att barn exempelvis har rätt till utbildning, rätt till utveckling, rätt till vila, fritid och kultur.

Biblioteken har en viktig roll i bostadsområden med socioekonomiska utmaningar, där den ekonomiska utsattheten är större, utbildningsnivån är lägre och trångboddhet är vanligt. Biblioteken kan bidra till ökat läsande och utveckling av språkkunskaper, ökad demokratisk delaktighet och större samhällsengagemang. På detta vis bidrar biblioteken till ett socialt hållbart samhälle, i enlighet med Agenda 2030. Av bibliotekslagen framgår att varje kommun ska ha folkbibliotek som ska vara tillgängliga för alla. Biblioteken har ett tydligt uppdrag att verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Biblioteken ska även främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt.

Att främja barns och ungas läsning och tillgång till språket är en viktig del i att bryta den socioekonomiska segregationen. Det förbättrar förutsättningarna för jämlika uppväxtvillkor och på längre sikt stärks demokratin, dels vad gäller tillgången till utbildning och kultur, dels vad gäller möjligheten att ta plats i samhället och som medborgare delta i det demokratiska samtalet. Biblioteken har i detta sammanhang en viktig roll att fylla genom att vara en plats i lokalsamhället dit alla kan komma för att ta del av infor-

mation och litteratur. Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet har också i uppdrag att ägna särskild uppmärksamhet åt vissa prioriterade målgrupper såsom exempelvis personer som har annat modersmål än svenska. Det finns många bra exempel på hur biblioteken samverkar med det civila samhället i frågor kring exempelvis läxhjälp och att lära sig det svenska språket. Närheten och tillgången till biblioteksverksamhet är också ett viktigt led i regeringens arbete för att främja en demokratisk infrastruktur i hela landet.

Det allmänna biblioteksväsendet är en bred verksamhet som finns i hela landet. Av Sveriges officiella biblioteksstatistik för 2020 framgår bl.a. följande:

- Det fanns 1 080 folkbibliotek, varav 395 var integrerade folk- och skolbibliotek, 881 enskilda skolbibliotek (dvs. skolbibliotek som, oavsett typ av skolhuvudman, är fristående från folkbibliotek), 110 högskolebibliotek, 58 sjukhusbibliotek och 41 specialbibliotek.
- Totalt uppgick utlåningen av fysiska medier vid de offentligt finansierade biblioteken till ca 63 miljoner lån och antalet nedladdningar av e-, ljud- och talböcker uppgick till knappt 13 miljoner. (Jämfört med 2019 innebar detta en minskning av den fysiska utlåningen och en ökning av den digitala, vilket hänger samman med covid-19-pandemin.)
- Under 2020 genomförde 9 462 anställda på de offentligt finansierade biblioteken 8 139 årsarbetskrafter.
- Den samlade driftskostnaden för de offentligt finansierade biblioteken uppgick till ca 8,4 miljarder kronor.

Ansvars- och rollfördelning inom det allmänna biblioteksväsendet

Ansvar för de olika verksamheterna som ingår i det allmänna biblioteksväsendet regleras i bibliotekslagen. Där anges att huvudmännen är kommuner, regioner, staten och, i fråga om vissa skolor, enskilda. Vidare framgår att kommunerna ansvarar för folkbiblioteken, medan ansvaret för skolbibliotek kan vara kommunalt, regionalt, statligt eller enskilt beroende på typ av skolhuvudman. För den regionala biblioteksverksamheten ansvarar

regionerna och de kommuner som inte ingår i en region. Staten ansvarar för högskolebibliotek vid universitet och högskolor som omfattas av högskolelagen (1992:1434). Staten ansvarar även för länecentraler.

Folkbibliotek

Verksamheterna inom det allmänna biblioteksväsendet fyller olika funktioner och arbetar på olika sätt. Folkbibliotek arbetar företrädesvis gentemot allmänheten. Enligt bibliotekslagen ska folkbibliotek finnas i varje kommun och de ska vara tillgängliga för alla och anpassade till användarnas behov. Allsidighet och kvalitet ska prägla det utbud och verksamhet som folkbiblioteken erbjuder, bl.a. genom ett varierat och kvalitativt utbud av litteratur. Folkbibliotekens, liksom övriga biblioteksverksamhets, utbud av medier och tjänster ska vara allsidigt sammansatt och inte inskränkas utifrån ideologiska, politiska eller religiösa påtryckningar. Regeringen vill också här lyfta fram bibliotekens roll för att motverka segregationen.

På folkbiblioteken ska allmänheten avgiftsfritt få låna eller på annat sätt få tillgång till litteratur under en viss tid oavsett publiceringsform. I folkbibliotekens uppdrag ingår att främja läsning och tillgång till litteratur samt att verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet. Vidare ska folkbiblioteken ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar för att främja deras språkutveckling och stimulera till läsning. Folkbiblioteken har således ett brett demokratiskt uppdrag, som bl.a. bidrar till social hållbarhet som det beskrivs i målen för den internationella överenskommelsen Agenda 2030. Det kommunala självstyret ger kommunerna frihet att sköta verksamheten inom ramen för lagstiftningen.

Skolbibliotek

Skolbibliotek riktar sig till elever och av skollagen (2010:800) framgår att eleverna i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska ha tillgång till skolbibliotek. Denna bestämmelse återges även i bibliotekslagen. Skolbibliotek kan antingen vara integrerade med folkbibliotek eller vara enskilda, dvs. fristående från folkbibliotek. Skolbiblioteken spelar en betydelsefull roll för att stimulera elevernas intresse för läsning och litteratur, stärka den språkliga förmågan, öka elevernas media- och informationskunnighet samt tillgodose deras behov av material för utbildningen.

Att ha möjlighet att använda sig av bibliotek är också mycket viktigt för vuxna som studerar inom utbildningsformer som folkhögskola, yrkeshögskola och kommunal vuxenutbildning, där det inte finns en lagstadgad tillgång till egna bibliotek. Av läroplanen för vuxenutbildningen framgår bl.a. att det är vuxenutbildningens ansvar att eleverna kan använda bibliotek och deras resurser och kan söka sig till saklitteratur, skönlitteratur och övrigt kulturutbud.

Regional biblioteksverksamhet

Den regionala biblioteksverksamheten riktar sig inte direkt till allmänheten, utan fungerar i stället som en främjande funktion, med syfte att främja samarbete, verksamhetsutveckling och kvalitet när det gäller de folkbibliotek som är verksamma i regionen. Den regionala biblioteksverksamheten är framför allt strategisk och stöttande i sin roll gentemot folkbiblioteken, bl.a. i frågor rörande medieförsörjning, kompetens- och verksamhetsutveckling samt omvärldsbevakning. De regionala verksamheterna är också mer operativa när de ansvarar för t.ex. medie- och katalogsamarbeten.

Högskolebibliotek

En viktig del av biblioteksväsendet är högskolebiblioteken. Vid alla universitet och högskolor som omfattas av högskolelagen (1992:1434) ska det finnas tillgång till högskolebibliotek. Högskolebiblioteken ska svara för biblioteksverksamhet inom de områden som anknyter till utbildning och forskning vid universitetet eller högskolan, vilket i praktiken innebär att de ger studenter, lärare och forskare tillgång till vetenskaplig information på olika sätt. För forskarna är denna tillgång till vetenskaplig information av stor betydelse i deras arbete. Högskolebiblioteken spelar också en viktig roll i att öka studenters kunskaper i frågor om informationssökning och källkritik. Detta gäller inte minst vid utbildningar som inriktas mot informationssökande, såsom bibliotekarietutbildningar. Det är vidare vanligt att i bibliotekslokalerna erbjuda läranderesurser som stöd i akademiskt skrivande, språkverkstad och it. Högskolebiblioteken kan också vara tillgängliga för allmänheten och spelar därför en viktig roll för universitets och högskolors uppgift att verka för att den kunskap och kompetens som finns vid lärosätet kommer samhället till nytta.

Lånecentraler

Lånecentralers verksamhet syftar till att bistå landets bibliotek med spets-tjänster kring kompletterande informations- och medieförsörjning. De förmedlar lån och depositioner till folkbiblioteken, ger service kring fjärrlån och referensarbete samt bidrar till kompetensutveckling på biblioteken. Det finns två lånecentraler i Sverige: Sveriges depåbibliotek och lånecentral vid Umeå stadsbibliotek samt den mångspråkiga lånecentralen vid Stockholms stadsbibliotek.

Sveriges depåbibliotek och lånecentral på Umeå stadsbibliotek har i uppdrag att vara ett nationellt kompetenscenter för alla typer av bibliotek gällande kompletterande medieförsörjning och samlingsstrategier. Den mångspråkiga lånecentralen (före detta Internationella bibliotekets lånecentral) är ett statligt finansierat uppdrag vid Stockholms stadsbibliotek, som syftar till att stödja Sveriges biblioteks mångspråkiga medieförsörjning med medier och kompetens.

Lånecentralerna är s.k. partners till KB (vad detta innebär beskrivs utförligare i avsnittet nedan) och det gäller även Biblioteken i Malmö. Biblioteken i Malmö är drift- och utvecklingsansvarig för vissa nationella digitala bibliotekstjänster. Till dessa tjänster hör lärplattformen Digiteket (se avsnitt 4.2) och Bibblan svarar (se avsnitt 4.3). Vidare bidrar Malmö stadsbibliotek i utvecklingen av Världens bibliotek (se avsnitt 4.1).

Nationella minoriteters bibliotek

Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska enligt bibliotekslagen ägna särskild uppmärksamhet åt de nationella minoriteterna, bl.a. genom att erbjuda litteratur på de nationella minoritetsspråken. Det finns även ett antal bibliotek för de nationella minoritetsspråken: Finlandsinstitutets bibliotek (finska), Judiska biblioteket (jiddisch), Nordkalottbiblioteket (meänkieli) samt Samernas bibliotek (samiska) vid Sametinget. I dag finns inget motsvarande bibliotek för romani chib. Det kan dock nämnas att Malmö planerar att öppna ett romskt bibliotek, som en del av Malmö stadsbiblioteks verksamhet, under hösten 2022.

Övrig offentligt finansierad biblioteksverksamhet

Övrig offentligt finansierad biblioteksverksamhet kan omfatta många olika typer av bibliotek så länge som verksamheten alltså till övervägande

del finansieras av det allmänna. För sådana biblioteksverksamheter ansvarar den som enligt särskilda bestämmelser är huvudman för verksamheten, t.ex. en myndighet eller en region. Specialbibliotek är ett exempel på en sådan biblioteksverksamhet. Specialbibliotek är bibliotek som ofta är knutna till myndigheter, arkiv eller museer och som står för informationsförsörjningen till de anställda vid den egna myndigheten eller organisationen. I många fall fungerar de också som en resurs för forskning och högre utbildning som bedrivs inom områden som knyter an till organisationens verksamhet. De flesta är också öppna för allmänheten, men i olika grad.

Myndigheter av särskild betydelse inom biblioteksområdet

Staten är huvudman och ansvarar därmed för vissa bibliotekstyper. Därutöver har staten en mycket viktig roll på biblioteksområdet genom dess myndigheter och deras uppgifter, uppdrag och ansvar.

Kungl. biblioteket

KB är Sveriges nationalbibliotek och har till uppgift att främja den svenska forskningens kvalitet och en demokratisk samhällsutveckling genom att tillhandahålla källmaterial och en effektiv forskningsinfrastruktur. KB ska samla in, beskriva, bevara och tillhandahålla material som behövs för att fullgöra myndighetens uppgifter. Myndigheten ska vidare tillhandahålla en fullgod och heltäckande datakälla för utvärdering av svenska vetenskapliga publikationer och har i uppdrag att främja och samordna arbetet med att införa öppen tillgång till vetenskapliga publikationer.

KB har därutöver en särskild funktion i det allmänna biblioteksväsendet genom uppgiften att ha en nationell överblick över och främja samverkan inom det allmänna biblioteksväsendet. Myndigheten ska också verka för utveckling och samordning av digitala tjänster och system inom biblioteksväsendet. Bland annat ansvarar KB för Librissystemen, som är den nationella bibliotekskatalogen. Myndigheten ska tillsammans med de regionala biblioteksverksamheterna och kommunerna följa upp hur de biblioteksplaner som antagits har utformats och hur de används. I sitt arbete med att främja samverkan och utveckling inom biblioteksområdet har KB s.k. partners, som stödjer landets folkbibliotek med kompetens och spets-tjänster. Dessa partners får verksamhetsbidrag via KB.

Statens kulturråd

Statens kulturråd har i uppgift att särskilt verka för konstnärligt och kulturpolitiskt värdefull utveckling inom verksamheter som rör bl.a. litteratur, kulturtidskrifter, läsförmedling och bibliotek. Sedan 2014 har myndigheten ett utökat uppdrag att ta initiativ till, samordna och följa upp läsförmedling insatser av nationellt strategiskt intresse. Bland de satsningar som myndigheten ansvarar för finns Stärkta bibliotek, genom vilken kommuner kan få stöd för att stärka sina folkbibliotek. Statens kulturråd ansvarar även för Bokstart, som är en nationell satsning som vänder sig till föräldrar och vuxna i små barns närhet, i syfte att tidigt stimulera språkutveckling. Vidare ansvarar Statens kulturråd för den regionvisa statliga bidragsgivningen inom kultursamverkansmodellen, som är den modell genom vilken statliga medel fördelas till regionala och lokala kulturverksamheter. Statligt stöd till regionala biblioteksverksamhet ingår sedan 2011 i kultursamverkansmodellen och sedan 2015 är även litteratur- och läsförmedling ett område som kan få stöd inom modellen. Det är regionerna som ansvarar för denna bidragsgivning inom respektive region. Inom ramen för kultursamverkansmodellen finns ett samverkansråd inrättat vid Statens kulturråd med uppgift att samordna de nationella kulturpolitiska intressena inom modellen. I samverkansrådet ingår flera myndigheter och organisationer, däribland KB.

Myndigheten för tillgängliga medier

Myndigheten för tillgängliga medier (MTM) arbetar för att alla ska ha tillgång till litteratur, nyheter och samhällsinformation utifrån vars och ens förutsättningar oavsett läsförmåga eller funktionsnedsättning. Som en del i denna uppgift samverkar myndigheten med bibliotek, skolor och andra aktörer för att personer med funktionsnedsättning ska få tillgång till exemplar av litterära verk som är utformade på ett sätt som gör att de kan ta del av verken. MTM ger även ut och distribuerar lättläst litteratur, förbättrar tillgången till innehållet i dagstidningar för personer med funktionsnedsättning samt tillgängliggör lättläst nyhetsinformation. MTM:s digitala bibliotekstjänst, Legimus, samlar i dag tillgänglig litteratur. Här finns mer än 140 000 anpassade titlar och beståndet ökar med drygt 4 000 titlar per år. I samverkan med biblioteken tillhandahåller MTM digitala böcker till läsarna, som i dag inte kan räkna med att hitta litteratur i tillgängliga format någon annanstans. MTM erbjuder genom Legimus en fullservicetjänst där läsaren också får användarstöd och support.

Statens skolverk

Statens skolverk är förvaltningsmyndighet för skolväsendet och ska genom sin verksamhet främja att alla barn och elever får tillgång till en likvärdig utbildning och annan verksamhet av god kvalitet i en trygg miljö. Myndigheten ansvarar bl.a. för nationellt prioriterade kompetensutvecklingsinsatser inom ramen för de nationella skolutvecklingsprogrammen. Här ingår det s.k. Läslyftet, som är en omfattande kompetensutvecklingsinsats för förskollärare, lärare och skolbibliotekarier i läs- och skrivutveckling. Läslyftet bedöms ha nått ca 25 procent av Sveriges samtliga lärare och förskolepersonal mellan åren 2015 och 2020. Skolverket ansvarar även för ett Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling (NCS). NCS stödjer bl.a. nätverk för språk-, läs- och skrivutvecklare i olika län och storstadskommuner i hela landet. NCS erbjuder också utbildningar för språk-, läs- och skrivutvecklare, både inom förskola och skola.

Övriga statliga aktörer

Utöver dessa myndigheter finns fler statliga aktörer vars verksamhet är av betydelse för biblioteksområdet. Bland dessa kan nämnas Riksarkivet, Statens medieråd, Vetenskapsrådet, Institutet för språk och folkminnen samt plattformen Digisam placerat vid Riksantikvarieämbetet. Deras verksamheter beskrivs i strategin under de respektive fokusområdena.

Internationellt perspektiv

Lärdomar och utbyten från de nordiska länderna, såväl som Europa och från övriga världen är också viktiga att lyfta fram. Regeringen ser att det finns flera positiva exempel på nätverk för utbyten. EBLIDA, European Bureau of Library, Information and Documentation Associations, är en europeisk organisation som samlar föreningar och institutioner inom biblioteks- och informationssektorn. IFLA, International Federation of Library Associations and Institutions, är en global, oberoende organisation som samlar informationsspecialister, bibliotek och deras användare. Svensk biblioteksförening är medlem i båda dessa organisationer.

3. Utmaningar och utvecklingsbehov inom biblioteksverksamheten

Biblioteken har i uppdrag att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning och är därigenom en nyckelaktör i arbetet med flera av de utmaningar som samhället och demokratin står inför. Men även biblioteksverksamheten i sig står inför en rad utmaningar och har ett antal utvecklingsbehov. I följande avsnitt beskrivs dessa utifrån tre olika perspektiv: tillgången till biblioteksverksamhet, tillgången till och förmågan att värdera kunskap samt den nationella infrastrukturen.

3.1 Tillgången till biblioteksverksamhet är inte likvärdig

Det finns behov av offentliga rum som alla har tillgång till. Biblioteken fyller därför en viktig funktion som neutrala, öppna, icke-kommersiella och trygga mötesplatser som åtnjuter hög tilltro från allmänheten och bidrar till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Utbudet av de aktiviteter som folkbibliotek erbjuder ska präglas av allsidighet och kvalitet, vilket innebär att folkbibliotekens utbud av medier och tjänster ska vara allsidigt sammansatt och inte inskränkas utifrån ideologiska, politiska eller religiösa utgångspunkter.

Mot denna bakgrund är biblioteken av stor betydelse för människors bildning och för att alla ska kunna delta aktivt i samhället. Varje kommun ska ha folkbibliotek enligt bibliotekslagen, men eftersom förutsättningarna för biblioteksverksamheten ser olika ut i kommunerna finns stora skillnader i befolkningens tillgång till biblioteksverksamhet.

Färre bibliotek

Biblioteksverksamhet finns i varje kommun, men varierar förstås beroende på de lokala förutsättningarna när det kommer till sådant som organisation, personal, ekonomi, bestånd osv. Sedan millennieskiftet har antalet

folkbiblioteksenheter totalt sett minskat med 25 procent, vilket främst hänger samman med att biblioteksfilialer lagts ned till följd av besparings- och effektiviseringskäl. Samtidigt är biblioteksverksamhet i princip den enda kulturverksamhet som kommuner måste erbjuda enligt lag. Totalt anordnades över 300 000 publika aktiviteter på de offentligt finansierade biblioteken runtom i landet år 2019 (för 2020 minskade de publika aktiviteterna markant jämfört med föregående år på grund av covid-19-pandemin). I sammanhanget är det också värt att lyfta fram bokbussar, flexiblare öppettider och e-tjänster som kan bidra till ökad tillgång till biblioteksverksamhet.

Framtida kompetensförsörjning och kompetensutveckling

Regeringen vill i denna strategi även lyfta fram utbildade bibliotekariers roll inom det allmänna biblioteksväsendet. Av KB:s rapport *Profession, Utbildning, Forskning* (2017) framgår att det arbetar närmare 9 400 personer på de drygt 2 200 offentligt finansierade biblioteksinstitutionerna. Av dessa är drygt 63 procent utbildade bibliotekarier eller dokumentalister. Antalet bibliotekarier, dokumentalister och informatiker har ökat något sedan 2015, medan andelen biblioteksassistenter och lärarbibliotekarier minskat. KB lyfter i samma rapport fram att det inte är helt självklart vilken utbildning som leder fram till bibliotekarieryrket, men att praxis är att det handlar om utbildning i biblioteks- och informationskunskap. Utbildad bibliotekspersonal är viktigt för att säkerställa och möjliggöra tillgången till bibliotekens innehåll och verksamhet för alla. Det handlar bl.a. om att bistå i informations- och kunskapsinhämtning. I sammanhanget är det också relevant att lyfta fram vikten av kompetensutveckling inom yrket. Här kan bl.a. *Digitalt först med användaren i fokus* (2018–2020) lyftas fram där KB i samverkan med de regionala biblioteksverksamheterna ansvarade för en nationell satsning med fokus på kompetenshöjning inom digital kompetens. Statens kulturråd genomför 2021–2023 också en satsning på ett läsfrämjandelyft för personal på de kommunala folkbiblioteken. Läsfrämjandelyftet ska bidra till kompetensutveckling inom litteraturförmedling och läsfrämjande, med ett särskilt fokus på barns och ungas läsning samt bibliotekslagens prioriterade målgrupper. Det är också relevant att lyfta fram den regionala biblioteksverksamhetens ansvar kring kompetensutveckling. Arbetsförmedlingen bedömer att det finns en brist på bibliotekarier som kommer att öka ytterligare och att det därför kommer finnas mycket stora möjligheter att få jobb som bibliotekarie om fem år.

En orsak till det är att det utbildas för få nya bibliotekarier för att täcka behoven, samtidigt som en stor grupp yrkesverksamma väntas gå i pension.

Folkbibliotek som plats för kultur och möten

Särskilt i landsbygdskommuner har folkbiblioteken en viktig funktion som plats för kultur och för möten. Den kartläggning av kulturutbud i Sveriges kommuner som Myndigheten för kulturanalys genomförde 2019 ("Kulturens geografi") visar att flest publika aktiviteter per 1 000 invånare arrangerades av bibliotek i landsbygdskommuner. Överlag är bibliotekens och studieförbundens kulturverksamhet central för ett lokalt kulturliv men det är också, enligt rapporten, sårbart på landsbygden eftersom det är koncentrerat till just detta fåtal aktörer. Biblioteken är många gånger den största utgiftsposten i de kommunala budgeterna för kultur, men kulturens andel av samtliga kommuners totala verksamhetskostnader visar på en minskande trend sedan flera år tillbaka (Kulturfakta 2020:3). Rapporten Kulturens geografi i Norden (Nordisk kulturfakta 2022: 04) som Kulturanalys Norden publicerade i mars 2022 visar att den kulturella infrastrukturen i Norden byggs upp av folkbibliotek och att dessa utgör en viktig grund för kultur i såväl stad som glesbygd. Det lyfts i rapporten bl.a. fram att biblioteksverksamhet utvecklats till platser som inhyser även andra kulturaktiviteter och publika arrangemang över tid. Folkbibliotekens centrala betydelse för förutsättningar till lokalt kulturliv är ett viktigt resultat i studien, och här är likheter mellan de nordiska länderna stora.

... den kulturella infrastrukturen i Norden byggs upp av folkbibliotek ...

Färre besökare

En annan utmaning ligger i att andelen av befolkningen som besöker bibliotek sjunker. Myndigheten för kulturanalys publicerar regelbundet rapporter om invånarnas kulturvanor och i undersökningen för 2020 svarade 51 procent att de har besökt ett bibliotek under året, att jämföra med 55 procent 2019. Resultatet påverkas av faktorer som kön, ålder, geografi och utbildning. Till exempel skriver myndigheten att kvinnor gick i större utsträckning till biblioteket än män både 2019 och 2020, medan män besökte arkiv i större utsträckning än kvinnor. Det var vanligare att yngre

personer besökte bibliotek och arkiv än äldre och invånare i städer besökte bibliotek i större utsträckning än personer i mindre tätorter och på landsbygden. Av rapporten framgår också att personer med hög utbildning läste och lyssnade i större utsträckning på böcker och besökte bibliotek än personer med lägre utbildningsnivå.

Att år 2020 var så starkt präglad av covid-19-pandemin gör det svårt att dra några säkra slutsatser kring förändringar av besök mellan 2019 och 2020. När det gäller utvecklingen över längre tid konstaterar myndigheten att biblioteksbesök varierar över tid och att andelen var som högst 69 procent 2001 och som lägst 50 procent 2011. Sett till senare tid, mellan 2015 och 2019, är trenden dock negativ: mellan 2015 och 2019 minskade t.ex. antalet fysiska besök vid folkbiblioteken (bemannade serviceställen) med drygt 3,8 miljoner.

Biblioteket – ska vara en trygg plats

Ytterligare en utmaning kopplad till allas tillgång till biblioteksverksamhet är förekomsten av social oro, våld och hot på landets bibliotek. Rapporten Samhället drar sig tillbaka – en rapport om arbetsmiljön på våra bibliotek (DIK 2020), bygger på en enkätundersökning bland DIK:s medlemmar som är verksamma inom biblioteksområdet (1 618 personer svarade och svarsfrekvensen var 34 procent). Av rapporten framgår att våld och våldsamma situationer har blivit allt vanligare på folk- och skolbibliotek samt att det skett en ökning av social oro. Det framgår även att var femte folk- och skolbibliotekarie har övervägt att byta arbete på grund av sin arbetsituation. Även i Brottsförebyggandet rådets rapport Simhallar och bibliotek – En kartläggning av brott och ordningsstörningar (Rapport 2020:10) lyfts problematiken med brott och ordningsstörningar på bibliotek. För att biblioteksverksamheten i Sverige ska vara tillgänglig för alla måste biblioteken också vara en trygg plats för alla, såväl för användare som personal.

Skillnader i tillgången till litteratur – språk och tillgänglighet

Enligt det nationella målet för politiken för litteratur- och läsfrämjande ska alla i Sverige, oavsett bakgrund och med utgångspunkt i vars och ens särskilda förutsättningar, ges möjlighet att utveckla en god läsförmåga och ha tillgång till litteratur av hög kvalitet. Sverige är ett mångspråkigt land och det är viktigt att möjligheten till läsning och de upplevelser som litteraturen ger också gäller för personer med annat modersmål än svenska. Det kan

vidare framhållas att det allmänna har ett särskilt ansvar att säkerställa efterlevnaden av nationella minoriteters rättigheter i hela landet. Det innefattar bl.a. att de nationella minoritetsspråken ska främjas och skyddas samtidigt som kulturen ska utvecklas och bevaras. De nationella minoriteterna i Sverige är judar, romer, samer (som också är ett urfolk), sverigefinnar och tornedalingar. De nationella minoritetsspråken är finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska.

Tillgången till litteratur på olika språk för personer med annat modersmål än svenska är ojämnr och de största bestånden av utländska medier finns på högskolebiblioteken. För att uppnå högre likvärdighet är det viktigt att det finns ett biblioteksutbud tillgängligt på även andra språk än svenska, samt att kompetens att förmedla detta finns. När det gäller nationella minoritetsspråken framgår det av den officiella biblioteksstatistiken från 2020 att de offentligt finansierade bibliotekens titelbestånd av nationella minoritetsspråk har ökat, men att det endast omfattar en procent av det totalt rapporterade titelbeståndet av fysiska medier. Av KB:s undersökning Biblioteken och de nationella minoritetsspråken: en lägesbeskrivning (2018) framgår även, att bibliotekens bestånd av barnlitteratur på minoritetsspråken är små (till följd av bristen på medier) och att behovet av översättning av barnlitteratur är stort. Vidare anges att det finns mycket lite barnlitteratur på meänkieli, romani chib och jiddisch, något mer på de samiska varieteterna medan det däremot finns ett reellt utbud av finsk barnlitteratur.

Mot denna bakgrund finns det behov av stärkta bibliotek för nationella minoriteter, som resursbibliotek, liksom stöd till medieförsörjning och distribution av medier på de nationella minoritetsspråken.

Mellan 15 och 20 procent av befolkningen beräknas ha någon form av läsnedsättning som gör att de behöver läsa text i ett för dem tillgängligt format. Inom den nationella funktionshinderpolitiken utgör universell utformning en prioriterad inriktning för genomförandet av funktionshinderspolitiken. Det innebär att samhället utformas med medvetenhet om den variation som återfinns i befolkningen och möjliggör att personer med funktionsnedsättning får möjlighet att verka i vardagen på samma villkor som människor utan funktionsnedsättning. Den tekniska utvecklingen innebär nya möjligheter att utveckla litteratur- och medietjänster så att de blir tillgängliga för alla oavsett funktionsförmåga. Även med en större

medvetenhet om behovet av universell utformning kommer det fortsatt finnas behov av de särskilda tjänster som Myndigheten för tillgängliga medier erbjuder eftersom nuvarande universella standarder för tillgänglighet inte omfattar alla läsares behov.

Tillgången till skolbibliotek

Tillgången till ändamålsenliga skolbibliotek kan i dag se mycket olika ut. Det framgår bl.a. av Skolinspektionens regelbundna tillsyn samt av andra rapporter och utvärderingar på området. Läsdelegationen framhöll i sitt betänkande Barns och ungas läsning – ett ansvar för hela samhället (SOU 2018:57) att tillgången till skolbibliotek varierar och kan bestå av allt från några böcker i ett litet rum, till ett välutrustat bibliotek med många böcker, olika medier och en utbildad bibliotekarie. Skolorna har också olika möjlighet att samarbeta med närliggande folkbibliotek. Enligt Skolverkets rapport Attityder till skolan 2018 är elever i fristående skolor betydligt mindre nöjda med skolbiblioteket jämfört med elever i kommunala skolor (53 procent respektive 75 procent). Den varierade tillgången till ändamålsenliga skolbibliotek är problematisk ur likvärdighetssynpunkt, särskilt med tanke på den betydelse som skolbibliotek kan ha för att stödja elevernas lärande, stimulera deras läslust och främja deras språkutveckling. Inte minst gäller detta för pojkar, som generellt är svagare läsare än flickor, mindre intresserade av läsning och också läser i mindre utsträckning.

Vikten av kompetent bibliotekspersonal

För att folkbibliotekens verksamhet ska vara relevant och tillgänglig behövs bibliotekspersonal med relevant kompetens. Bibliotekens huvudmän är som arbetsgivare ytterst ansvariga för bibliotekspersonalens kompetensutveckling och som stöd finns den regionala biblioteksverksamheten. Den regionala biblioteksverksamheten har god kunskap och överblick över biblioteksverksamheten i var och en av regionens kommuner och om vilka varierande utvecklingsbehov som finns. Det finns många regionala initiativ som på olika sätt bidrar till att stärka folkbibliotekens verksamhet. För att främja likvärdig tillgång till biblioteksverksamhet kan staten ha en stödjande roll i prioriterade frågor, som t.ex. digital kompetens och läsfrämjande arbete. En framgångsfaktor för statliga kompetenssatsningar inom biblioteksområdet är att de sker i bred samverkan mellan nivåer och aktörer och tar i anspråk den kompetens som finns på lokal och regional nivå.

3.2 Tillgången till kunskap, och förmågan att värdera denna, behöver stärkas

Forskningsbiblioteken består av såväl högskolebibliotek som specialbibliotek och utgör en central del i forskningens infrastruktur. Forskning bedrivs i huvudsak vid universitet och högskolor men även vid forskande myndigheter. Tillsammans med högskolebiblioteken har specialbiblioteken stor betydelse för högkvalitativ forskning, kunskaps spridning och kompetensutveckling. Även sjukhusbibliotek, myndighetsbibliotek, museibibliotek och andra specialbibliotek arbetar för att tillhandahålla informationsresurser och på andra sätt stödja såväl forskare och profession som andra grupper i samhället.

Öppen tillgång till forskningsresultat – en angelägen fråga

Forskningsbiblioteken tillhandahåller aktuell forskning genom digitala medier, men har även omfattande fysiska samlingar, vilket inte minst gäller specialbiblioteken. Det finns behov av en helhetssyn gällande bevarande och tillgängliggörande av dessa samlingar. Forskares tillgång till licensierade digitala resurser är ojämn och varierar beroende på vilket lärosäte eller forskningsinstitut användaren är knuten till. Den forskare eller utredare som är knuten till ett lärosäte eller en myndighet som har begränsade resurser att teckna licensavtal för vetenskapliga tidskrifter kan ha svårt att få tillgång till aktuella och nödvändiga forskningspublikationer. Forskningsbibliotekens arbete och gemensamma strävan mot öppen tillgång till vetenskaplig information, bl.a. i form av vetenskapliga publikationer och forskningsdata, är en viktig framtidsfråga. Genom digitaliseringen har nya möjligheter att såväl producera som att söka och ordna vetenskaplig information uppkommit. Högskolebiblioteken kan på olika sätt bidra till den vetenskapliga publiceringen, bl.a. för att öka mångfalden av kvalitetssäkrade kanaler för att tillgängliggöra och sprida forskningen brett i samhället. Många högskolebibliotek bidrar också i arbetet med att tillgängliggöra forskningsdata.

Digital kompetens och medie- och informationskunnighet blir allt viktigare

En stark demokrati bygger på att människor är välinformerade, engagerade och kompetenta och kan fatta välgrundade beslut. För många människor spelar folkbiblioteken en avgörande roll för inhämtande av information

och för kunskapsför djupning, vilket i sin tur utgör förutsättningar för deltagande i både demokratiska beslutsprocesser och i det demokratiska samtalet. Inte minst är det viktigt med tillgången till digitala verktyg och såväl fysiska som digitala medier. Biblioteken har även en stor potential att fungera som en arena för möten mellan olika grupper i samhället och för utbyte av erfarenheter och perspektiv på samhället. Högskolebiblioteken har ofta en viktig roll i det pedagogiska arbetet med medie- och informationskunnighet och vetenskapligt skrivande. En allt viktigare förutsättning för att kunna vara aktiv och delta i demokratiska processer är att vara rustad med digital kompetens och medie- och informationskunnighet. Förändrade medievanor och en större möjlighet till spridning av information och propaganda men också desinformation och annan vilseledande information i de digitala flödena ställer stora krav på förmåga att kritiskt analysera samt att värdera källor och information.

Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet är centrala aktörer i arbetet med att öka medie- och informationskunnighet för alla grupper i samhället.

Under covid-19-pandemin har det blivit än tydligare hur stort behov som finns i samhället av faktabaserad kunskap för att vi människor ska kunna stå emot bl.a. desinformation. Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet är centrala aktörer i arbetet med att öka medie- och informationskunnighet för alla grupper i samhället.

I folkbibliotekens uppdrag ingår att verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet. Att biblioteken såtillvida bidrar till allmänhetens digitala kompetens är angeläget. Därför är det också viktigt att förutsättningarna för denna och andra delar av folkbibliotekens kärnverksamhet värnas och inte trängs undan genom andra typer av förväntningar på biblioteken i form av t.ex. offentlig service.

Biblioteksverksamhetens roll i tider av kris

Med tanke på bibliotekens centrala roll i samhället, deras trovärdighet samt uppdrag att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning kan biblioteken spela en viktig roll i tider av kris. Begränsad möjlighet att ta del av kunskap och oberoende information kan få särskilt stora konsekvenser i en kristid. Biblioteken fyller en funktion inom totalförsvarets civila del (totalförsvaret är all verksamhet som behövs för att förbereda Sverige för krig och det består av militärt försvar och civilt försvar). I grund och botten handlar det om att värna tillgången till faktabaserad och trovärdig information i såväl fredstida normallägen som vid fredstida krissituation och krig.

Under det senaste ett och halvt året har biblioteken liksom samhället i övrigt ställts inför stora utmaningar på grund av covid-19-pandemin. Folkbiblioteken har varit en av de få offentliga verksamheter som har varit öppna för allmänheten och som i stor utsträckning upprätthållit sin verksamhet.

Biblioteksservicen har dock varierat över landet och folkbiblioteken har inte kunnat bedriva sin verksamhet som normalt. De har bl.a. varit tvungna att ta bort möjligheten att vistas på biblioteket och därmed i hög utsträckning tagit bort sittplatser, studieplatser och tillgången till de allmänna datorerna, vilket bedöms särskilt ha drabbat dem som inte har haft studiero hemma eller på annan plats. Många bibliotek har också ställt om och möjliggjort hemleverans av böcker och ”take away-lån”, vilket dock främst har nyttjats av vana biblioteksbesökare. Av rapporten Biblioteken och pandemin (Svensk biblioteksörening 2020) framgår att en effekt av covid-19-pandemin är att organisationerna internt – både folk- och regionbiblioteken – tagit stora digitala kompetenskliv framåt under denna period.

Pliktinsamling

Pliktleverans av dokument sker i dag med stöd av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument, förordningen (2008:1420) om pliktexemplar av dokument, lagen (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material och förordningen (2012:866) om pliktexemplar av elektroniskt material. Pliktleveranser har en lång historia i Sverige och har bidragit till att KB och biblioteken vid Lunds, Stockholms, Uppsala, Linköpings, Göteborgs och Umeå universitet förvaltar ett omfattande och rikt kulturarv. Regelverket har i modern tid succesivt anpassats till att täcka allt fler medieformer och

tar sin utgångspunkt i forskningens behov av tillgång till bevarat material för forskningsändamål, men också ett bredare samhällsintresse att kunna erbjuda medborgare tillgång till material publicerat i Sverige eller som rör svenska förhållanden. I takt med att medielandskapet förändrats behöver en översyn av de nuvarande regelverken genomföras.

3.3 Det finns svagheter i den nationella infrastrukturen

Biblioteksområdet har en komplex struktur. Ansvaret är uppdelat på olika nivåer och flera myndigheter är involverade i arbetet. En förutsättning för sektorns utveckling framåt är att det finns en tydlighet i roller och ansvar mellan olika aktörer samt att det finns en välfungerande samverkan inom och mellan nivåerna.

Behov av gemensam hantering för gemensamma frågor

Biblioteken står i dag inför ett antal frågor som kan betecknas som gemensamma, men där det saknas en gemensam hantering. För sådana frågor skulle en mer effektiv och likvärdig hantering kunna uppnås genom ökad samverkan och nationellt stöd. Till exempel behöver biblioteken hantera en mängd frågor av juridisk art. Det kan handla om frågor som rör yttrandefrihet, upphovsrätt, avtalsrätt m.m. Det finns i dag inget samlat nationellt stöd riktat mot de olika bibliotekstyperna för sådana juridiska frågor, vilket riskerar leda till att bibliotek agerar olika i likartade frågeställningar. Även digital medieförsörjning och upphandling utgör en typ av gemensamma frågor för vilka det saknas ett samlat nationellt stöd.

För att användare ska kunna hitta bland bibliotekens samlingar krävs att beståndet är katalogiserat, dvs. att det finns upplysningar om bl.a. upphovsman, ämne och utgivningsår (s.k. metadata). Det är genom metadata som materialet blir sökbart i tjänster som t.ex. den nationella bibliotekskatalogen Libris. I takt med att samhället och medierna i allt större utsträckning digitaliseras uppstår både behov och möjlighet att utveckla arbetet på metadataområdet: Framför allt finns det behov av att komma bort från det manuella beskrivningsarbetet och i stället gå över till automatiserade processer, t.ex. genom artificiell intelligens, för att skapandet och hanteringen av metadata ska kunna bli mer effektivt än i dag.

Utvecklingen ställer krav på mer digital biblioteksverksamhet

I takt med att teknikutvecklingen går framåt förändras människors medievanor och därmed förväntningarna på bibliotekens utbud av medier och tjänster. Av den officiella biblioteksstatistiken för 2020 framgår exempelvis att det totala antalet e-boksnedladdningar för de offentligt finansierade biblioteken ökade med 13 procent jämfört med 2019. Det är tydligt att covid-19-pandemin har gynnat e-boksutlåningen, men även före covid-19-pandemin ökade e-boksutlåningen successivt från år till år. Visserligen dominerar fortfarande den fysiska utlåningen, och i bibliotekslagen ställs inte heller några krav på biblioteken att tillhandahålla ett obegränsat utbud av e-böcker, men utvecklingen visar behovet av att biblioteksverksamhet också kan erbjudas i digital form. Biblioteksverksamhet i digital form kan dessutom bidra till en mer likvärdig tillgång till biblioteksverksamhet i hela landet. När det gäller forskningsbiblioteken finns det sedan tidigare en stor vana kring att tillhandahålla service och material digitalt medan folkbibliotekens arbete i större utsträckning utgår från fysiska boksamlingar.

Det finns flera skillnader i hur fysiskt respektive digitalt biblioteksmaterial tillgängliggörs via folkbibliotek, framför allt kopplat till regelverk, vilket i sin tur påverkar affärsmodellerna och bibliotekens kostnader.

När det gäller de upphovsrättsliga förutsättningarna för den fria biblioteksutlåningen så har de bl.a. sin grund i det s.k. utyrnings- och utlåningsdirektivet (direktiv 2006/115/EG). Direktivets utgångspunkt är att upphovsmän ska ha ensamrätt till utlåning av exemplar av verk. Det finns emellertid möjlighet att i vissa fall göra undantag från detta om upphovsmännen får ersättning när exemplar av deras verk lånas ut. Biblioteksersättningen, som beskrivs utförligare nedan, har därför en tydlig koppling till den utlåning som gäller fysiska exemplar. När ett bibliotek gör skyddade verk tillgängliga för allmänheten på annat sätt än genom utlåning av fysiska exemplar (dvs. utlån av e-böcker) gäller alltså i regel ensamrätten. Det innebär att biblioteken behöver avtala om det kontinuerliga användandet med rättighetshavarna, oftast förlag, och att upphovsmännen då bör få ersättning för nyttjande denna väg.

Utifrån nämnda förutsättningar kan alltså ett bibliotek, när de har köpt in ett fysiskt exemplar av en bok, låna ut det och utlåning kan ske många

gångar, men bara till en låntagare åt gången. Denna fria biblioteksutlåning innebär en inskränkning i författarens upphovsrätt, som ekonomiskt kompenseras genom biblioteksersättningen.

Biblioteksersättningen syftar till att förbättra de litterära upphovsmännens ekonomiska villkor och betalas årligen ut av staten till Sveriges författarfond som ersättning för att författares, illustratörers och fotografers verk får lånas ut avgiftsfritt från folk- och skolbibliotek. Kort uttryckt baseras den årliga ersättningen på ett grundbelopp (pris per boklån) som ska fastställas efter en överenskommelse mellan regeringen och upphovsmännens organisationer.

När ett folkbibliotek förvärvar en bok i form av en e-bok, sker det i stället genom att folkbiblioteket hyr boken från förlaget i form av en tjänst. Biblioteket lånar därefter ut e-boken till allmänheten. Biblioteket betalar inte en viss summa till förlaget för boken, utan kostnaden beräknas utifrån dess användningsvolym, dvs. kostnad per utlån. Detta medför uppenbara svårigheter i folkbibliotekens budgetering, eftersom det är svårt att på förhand bedöma hur populär boken kommer vara bland låntagarna. Utlån av e-böcker skapar tidvis ökande kostnader för kommunerna som är svåra att planera inför. Som nämnts ovan utgår inte heller biblioteksersättning till upphovsmännen för digital utlåning av böcker. Ersättning lämnas i stället i form av royalty-utbetalningar från förlagen. Att upphovsmännen får ersättning för nyttjandet av sina verk på detta sätt är viktigt liksom det är viktigt att fortsatt följa och på olika sätt säkerställa de litterära upphovsmännens ekonomiska villkor i det förändrade digitala landskapet.

Leverantörsmarknaden av såväl e-böcker som tekniska lösningar består av ett fåtal aktörer. Folkbiblioteken är därför till stor del beroende av de lösningar för tillgängliggörande och det utbud av e-böcker som dessa aktörer erbjuder, samtidigt som bibliotekens möjligheter att påverka utvecklingen är begränsade. Vad gäller lösningarna för att digitalt tillgängliggöra e-böcker förekommer det brister i användarvänlighet, exempelvis höga trösklar för ovana användare att komma igång, samtidigt som själva utbudet många gånger är begränsat. Det finns även vissa risker kopplat till frågor om integritet där personuppgifter och data kring exempelvis läsmönster riskerar att överföras till tredje part. Detta gäller särskilt litteratur för bibliotekens prioriterade målgrupper, bl.a. personer som har annat

modersmål än svenska, vilket bidrar till en ojämlig tillgång. Därtill kan vissa titlar vara så kostsamma för biblioteken att låna ut att de måste begränsa antalet utlån. Det förekommer också att nya titlar inte direkt görs tillgängliga av förlagen. Detta beror bl.a. på att det för förlagens del är viktigt att det finns en balans på marknaden när det gäller e-böcker. I detta syfte kan förlagen välja att endast göra vissa titlar tillgängliga digitalt, att variera e-böckernas prissättning över tid och att använda sig av s.k. karantäntider (tider inom vilka en e-bok är tillgängliga för återförsäljare men inte bibliotek).

I syfte att stödja skol- och folkbibliotek med e-medieförsörjning genomförde Adda (före detta SKL Kommentus) 2018 en nationell upphandling av e-litteratur som ledde till ett ramavtal för 2018–2021, för inhyrning av e-böcker och ljudböcker som kommunala biblioteksinstitutioner kan avropa i från. Under 2021 bedriver Adda ett arbete med en ny upphandling, som kan komma att innebära ett viktigt stöd för skol- och folkbiblioteken och bidra till en mer likvärdig tillgång till biblioteksverksamhet i hela landet.

För att tillgängliggöra e-böcker på folkbibliotek har även ett antal andra åtgärder genomförts och samarbeten etablerats, men ofta med olika inriktningar och varierade ansvarsförhållanden. Till exempel ingår flera kommuner i samarbeten (kommuner emellan eller inom regioner) kring digitala tjänster. Det finns vidare exempel på att biblioteken själva har utvecklat tjänster, som t.ex. Bibblix (se avsnitt 4.3). Och det finns även exempel på samarbeten mellan bibliotek och enskilda förlag.

Som huvudmän för folkbiblioteken har kommunerna ett stort ansvar för att målen i bibliotekslagen kan nås. För att digitala medietjänster ska kunna användas som ett verktyg för att uppnå målen i bibliotekslagen är det samtidigt angeläget att det finns en välfungerande samverkan på statlig nivå och att staten kan bidra till en mer likvärdig tillgång till digitala bibliotekstjänster, framför allt riktade mot bibliotekens prioriterade och särskilt uppmärksammade målgrupper.

4. Mål: Stödja och stärka biblioteken

Det övergripande målet med regeringens biblioteksstrategi 2022–2025 är att stödja och stärka biblioteken inom det allmänna biblioteksväsendet i att uppfylla ändamålet med verksamheten. Ändamålet anges på följande sätt i bibliotekslagen:

”Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt. Biblioteksverksamhet ska finnas tillgänglig för alla”.

Som nämndes i inledningen krävs det att alla nivåer bidrar till att möta de utmaningar som finns och med denna strategi tar regeringen ett samlat grepp om den statliga nivåns arbete och lägger grunden för den fortsatta inriktningen för de statliga insatserna inom biblioteksområdet. Strategin innehåller tre fokusområden som bedöms vara av central betydelse för biblioteksverksamhetens kvalitet och utveckling.

1. Ett biblioteksväsende som är tillgängligt och relevant för alla.
2. Ett biblioteksväsende som bidrar till och följer samhällets utveckling.
3. En välfungerande nationell infrastruktur för biblioteksväsendet.

Under respektive område redovisas ett antal delmål med regeringens ambitioner för området samt vilka åtgärder som redan har vidtagits respektive vilka åtgärder som regeringen planerar att vidta.

4.1 Ett biblioteksväsende som är tillgängligt och relevant för alla

Biblioteken är ett av samhällets öppna rum. De bidrar till människors bildning och är en mycket viktig institution i samhället. Genom biblioteken främjas bl.a. läsande, kunskap – och därigenom det livslånga lärandet, fri åsiktsbildning, möten mellan människor och deltagande i det demokratiska samhället. Mot denna bakgrund är det angeläget att Sverige har ett biblioteksväsende som är tillgängligt och relevant för alla. Biblioteksväsendet fyller också en viktig del i regeringens arbete med att bryta segregationen.

Genom biblioteken främjas bland annat läsande, kunskap – och därigenom det livslånga lärandet, fri åsiktsbildning, möten mellan människor och deltagande i det demokratiska samhället.

Delmål – Tillgången till biblioteksverksamheten ska öka

Med tanke på bibliotekens betydelse både för individen och samhället är det en oroväckande trend att antalet bibliotek har minskat i landet under senare år. Av den officiella biblioteksstatistiken för 2020 framgår att bara mellan 2019 och 2020 har antalet offentligt finansierade bibliotek minskat med 35 stycken. På samma sätt är det bekymmersamt att antalet fysiska besök på bibliotek minskar och att många aldrig besöker bibliotek. Visserligen finns det en variation över tid och dessutom ökar användningen av bibliotekens e-resurser, men det finns också en tydlig negativ trend i besöksutvecklingen. Mellan 2015 och 2019 minskade t.ex. antalet fysiska besök vid folkbiblioteken med drygt 3,8 miljoner.

Utbudet och tillgängligheten till biblioteksverksamhet i hela landet behöver öka, så att fler kan ta del av bibliotekens service. Genom satsningen Stärkta bibliotek satsade regeringen 250 miljoner kronor årligen 2018–2020, med syfte att öka utbudet och tillgängligheten till biblioteksverksamhet i hela landet. Satsningen har nått samtliga landets kommuner och har därigenom

bidragit till att öka utbud av och tillgänglighet till biblioteksverksamhet i hela landet.

I rapporten Redovisning av Stärkta bibliotek 2018–2020 anger Statens kulturråd att det finns en stor variation bland de insatser som kommunerna ansökt om och fått medel för. Till exempel har fler bibliotek blivit mer öppna, biblioteksrummen har omvandlats för ökad tillgänglighet, uppsökande arbete har ökat, biblioteksbusar införskaffats, biblioteksmedarbetare har kompetensutvecklats och biblioteken har arbetat med digital delaktighet, språkcaféer och läsfrämjande för alla åldrar.

Statens kulturråd gör även i rapporten Uppföljning av satsningen Stärkta bibliotek 2018–2020 bedömningen att satsningen bör betraktas som framgångsrik eftersom den har resulterat i att biblioteken har stärkts i flera avseenden. Stödet har bl.a. varit betydelsefullt för de, ofta mindre, bibliotek som fått möjlighet att rusta upp sina lokaler, för de bibliotek som getts möjlighet att utveckla redan befintliga verksamheter samt för de bibliotek som fått möjlighet att realisera tidigare oprövade idéer för verksamheten.

Rapporten bygger på dels en kvantitativ studie av dokument relaterade till satsningen på Stärkta bibliotek, dels en kvalitativ intervjustudie. Den kvantitativa studien bygger i huvudsak på folkbibliotekens ansökningar om och redovisningar av bidrag. Här framgår bl.a. vilka utvecklingsbehov som folkbiblioteken prioriterat i sina ansökningar och vilka resursbehov kommunerna ger uttryck för i ansökningarna. Här återfinns bl.a. mobil verksamhet, initiativ riktade till grupper med annat modersmål än svenska och digitala satsningar. Enligt rapporten tycks det vara möjligt att relatera dessa utvecklings- och resursbehov till delar av folkbiblioteksstatistiken. Till exempel har antalet bokbilar och boklådcyklar på folkbiblioteken ökat kraftigt under perioden 2018–2020. Detsamma gäller det totala antalet titlar på nationella minoritetsspråk, från 600 198 titlar 2018, till 950 314 titlar 2020. Vidare har e-bokstulning och nedladdningar av ljudböcker ökat markant under den aktuella perioden, även om just denna uppgift naturligtvis också kan kopplas till covid-19-pandemin.

För att uppnå målet att biblioteksverksamheten i Sverige ska vara tillgänglig för alla och inte enbart för ett fåtal måste tryggheten på biblioteken sä-

kerställas. Folkbiblioteken speglar i många avseenden det omgivande samhället och liksom det förekommer social oro, våld och hot i samhället i stort så finns det ordnings- och säkerhetsproblem på landets bibliotek. Trygga bibliotek är en viktig framtidsfråga både för den enskildes rätt till kunskap och litteratur och för demokratin i stort. I syfte att öka tryggheten på landets bibliotek och därmed öka tillgängligheten för alla till biblioteksverksamhet har regeringen beslutat en proposition om tillträdesförbud till bl.a. bibliotek (prop. 2021/22:108). Förslaget innebär att en person kan få tillträdesförbud till bibliotek bl.a. om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att han eller hon kommer att begå brott på biblioteket eller allvarligt trakassera någon som befinner sig där.

Regeringens åtgärder

Stärkta bibliotek: Genom beslut om budgetproposition för 2021 (prop. 2020/21:1, bet. 2020/21:KrU1, rskr. 2020/21:106) har satsningen Stärkta bibliotek förlängts fr.o.m. 2021 t.o.m. 2023 till att omfatta 150 miljoner kronor år 2021, 75 miljoner kronor år 2022 och 2023 beräknas 75 miljoner kronor. Dessutom har riksdagen efter regeringens förslag i budgetpropositionen för 2022 (prop. 2021/22:1 utg.omr.1, bet. 2021/22:KrU1, rskr. 2021/22:85) beslutat att satsningen ytterligare stärks med 75 miljoner kronor för 2022, vilket medför att nivån för 2022 totalt kommer att uppgå till 150 miljoner kronor.

Nytt uppdrag till Statens kulturråd om Stärkta bibliotek: Av de två rapporter som Statens kulturråd har publicerat om satsningen Stärkta bibliotek framgår att satsningen har bidragit till ökat utbud och tillgänglighet till folkbiblioteksverksamhet i hela landet samt att den bör betraktas som framgångsrik. I rapporterna redogörs även för viktiga lärdomar och rekommendationer utifrån erfarenheterna av satsningen 2018–2020. Regeringen bedömer att Statens kulturråd kan vidareutveckla sitt arbete med satsningen utifrån de förvärvade erfarenheterna från de tre första åren. Därför avser regeringen att ge Statens kulturråd i samverkan med KB i uppdrag att analysera folkbibliotekens framtida behov, efter Stärkta biblioteks slutår 2023, och utifrån analysen identifiera möjliga former för statens stöd till folkbiblioteksverksamheten.

Delmål – Tillgången till bibliotekens medier och tjänster ska vara likvärdig för alla i hela landet

Att alla har tillgång till och kan ta del av kvalitetssäkrad och faktabaserad information och kunskap är en väsentlig förutsättning för delaktighet i samhällslivet och för det demokratiska samhällets utveckling. Därför är det av stor betydelse att biblioteken erbjuder ett utbud av medier och tjänster som präglas av allsidighet och kvalitet och som är tillgängligt och relevant för alla. Inte minst för de grupper som lyfts fram som särskilt prioriterade i bibliotekslagen. Alla ska ha rätt till läsning och kunskap för att kunna verka i samhället på lika villkor.

För att biblioteksväsendet ska kunna möta var och en på deras villkor behöver den tekniska utvecklingens möjligheter tas tillvara i större utsträckning. I relation till det utbud av tjänster som biblioteksväsendet tillhandahåller kan universell utformning av det digitala utbudet ge en ökad tillgänglighet till litteratur och medietjänster för personer med funktionsnedsättning. Det innebär att e-böcker och ljudböcker direkt görs tillgängliga för så många som möjligt. Genom att de standarder och riktlinjer som finns inom området tillämpas kan hjälpmedel såsom skärmläsare, punktskriftsdisplay, navigation m.m. användas redan från början och efter individens förutsättningar.

Sverige är i dag ett mångspråkigt samhälle och enligt bibliotekslagen ska biblioteken ägna särskild uppmärksamhet åt personer som har annat modersmål än svenska. Beroende på geografisk hemvist möter dock personer som är i behov av medier på olika språk ett varierande utbud på folkbiblioteken, liksom en varierande tillgång till bibliotekspersonal som har kompetens när det gäller medieförsörjning på olika språk. Regeringen bedömer därför att det är att angeläget med ett fortsatt statligt stöd när det kommer till mångspråkig medieförsörjning.

Det allmänna har ett särskilt ansvar för att skydda och främja de nationella minoritetsspråken och det är en prioriterad fråga för regeringen. Inför 2022 har regeringen bl.a. gett Institutet för språk och folkminnen (Isof) i uppdrag att ansvara för språkcentrum för finska, jiddisch, meänkieli och romani chib under tre år och Samiskt språkcentrum har förstärkts. Regeringen avser inom kort också presentera ett handlingsprogram för bevaran-

de och främjande av de nationella minoritetsspråken. Vidare har tillfälliga medel avsatts för att förstärka det statliga stödet till de nationella minoritetsspråken och nationella minoriteters kultur. Regeringens bedömning är att även biblioteken har en mycket viktig roll för att skydda och främja de nationella minoriteternas kultur och de nationella minoritetsspråken. Men bibliotekens arbete på detta område behöver utvecklas såväl vad gäller utbud, både litteratur på minoritetsspråken och litteratur som skildrar nationella minoriteters kultur, som vad gäller kompetens och samverkan.

Regeringens åtgärder

Inköpsstöd till folk- och skolbibliotek: Sedan 1997 har Statens kulturråd fördelat inköpsstöd till folk- och skolbibliotek till landets kommuner. Årligen är det ca 24 miljoner kronor som fördelas och 2020 var det totalt 237 kommuner som beviljades stöd. Inköpsstödet är inriktat mot barn och unga och kan antingen omfatta barn- och ungdomslitteratur eller vuxenlitteratur som främjar barns och ungas läsintresse. Statens kulturråd har inlett en översyn av stödet i syfte att bl.a. utveckla stödet så att det ytterligare främjar barns och ungas läsning.

Kunskapscentrum för tillgänglig läsning: Regeringen beslutade 2019 att ändra förordning (2010:769) med instruktion för Myndigheten för tillgängliga medier så att det framgår att myndigheten har till uppgift att vara ett nationellt kunskapscentrum för tillgängliga medier och att främja tillgänglighet till och universell utformning av litteratur, nyheter och samhällsinformation.

Genomförande av tillgänglighetsdirektivet: Den 17 april 2019 antogs Europaparlamentets och rådets direktiv (EU) 2019/882 om tillgänglighetskrav för produkter och tjänster, det s.k. tillgänglighetsdirektivet. Direktivet har bl.a. till syfte att öka tillgången till en rad produkter och tjänster genom att införa gemensamma tillgänglighetskrav, utifrån harmoniserade standarder och tekniska riktlinjer. Bland annat omfattas e-böcker av direktivet. Regeringen tillsatte i april 2020 en särskild utredare med uppdrag att ta ställning till hur det direktivet ska genomföras i Sverige. Utredaren redovisade sitt betänkande Tillgänglighetsdirektivet (SOU 2021:44) den 31 maj 2021.

Myndigheten för tillgängliga medier är de svenska bibliotekens lånecentral för tillgängliga medier där det digitala biblioteket legimus.se är navet i verksamheten. I uppdraget har ingått att analysera hur direktivets krav kan påverka det system som i dag finns för tillhandahållande av talböcker som framställs av myndigheten eller andra behöriga organ. Utredaren lyfter fram att det med en nationell digital bibliotekstjänst finns stora möjligheter att effektivisera komplicerade e-bokslösningar och jämna ut skillnader i tillgång för låntagare över landet. Betänkandet bereds nu i Regeringskansliet.

Den mångspråkiga lånecentralen: Den mångspråkiga lånecentralen vid Stockholms stadsbibliotek fyller en mycket viktig uppgift i att stödja Sveriges bibliotek när det kommer till mångspråkig medieförsörjning och kompetens. Sedan 2011 är lånecentralen och KB partners och lånecentralen ges statlig finansiering för sitt uppdrag via KB.

Världens bibliotek: Världens bibliotek började som ett nordiskt samverkansprojekt 2016 för att tillgängliggöra e-medier för en mångspråkig befolkning. Arbetet resulterade 2019 i en nationell digital bibliotekstjänst, som alla i Sverige kan ta del av, och som i dag innehåller e-böcker och ljudböcker på 16 stora migrantspråk. Därigenom kan Världens bibliotek främja läsning och jämlik tillgång till litteratur bland personer i Sverige som har annat modersmål än svenska. Världens bibliotek drivs av Malmö stadsbibliotek och det norska nationalbiblioteket och tilldelas bidrag från KB, Statens kulturråd (genom Stärkta bibliotek) samt av det norska nationalbiblioteket. Tjänsten utgör därmed ett bra exempel på samverkan mellan olika nivåer och aktörer inom biblioteksväsendet. Regeringen bedömer att Världens bibliotek utgör en nationell digital bibliotekstjänst av stort värde.

Nationella minoriteternas bibliotek: I december 2020 gav regeringen i uppdrag åt KB att genomföra en satsning på de nationella minoriteternas bibliotek som resursbibliotek för respektive språkgrupp och för landets kommuner. Uppdraget innefattar Finlandsinstitutets bibliotek (finska) Judiskabiblioteket (jiddisch), Nordkalottbiblioteket (meänkieli) samt Samernas bibliotek (samiska) vid Sametinget. I uppdraget ingår bl.a. att dessa bibliotek ska vara stöd för landets kommuner och främja medieförsörjning på de nationella minoritetsspråken. I uppdraget ska tillgång till litteratur för barn och unga särskilt beaktas. Eftersom motsvarande bibliotek för romani chib saknas ska KB särskilt se över och lämna förslag på hur bib-

lioteksverksamhet för romani chib kan främjas. Under 2019 påbörjade KB ett pilotprojekt med Bläddra, en app för mobil och surfplatta med e-böcker på romani chib och samiska. Målet är att Bläddra även ska innehålla litteratur på finska, jiddisch och meänkieli. KB inkom med en delredovisning av uppdraget den 1 mars 2022 som ska följas av ytterligare en delredovisning den 1 mars 2023. Uppdraget ska slutredovisas den 1 mars 2024.

Delmål – Barn och unga ska ha mer likvärdiga förutsättningar för en fullgod läsförmåga och lustfyllda läsoplevelser

Vikten av läsning går knappast att överskatta. Läsning handlar om att kunna förstå och hantera omvärlden genom att skaffa sig nödvändig kunskap och information, liksom att känna läsningens glädje. Att kunna läsa innebär en förutsättning för varje individs möjligheter till utbildning, bildning, arbete och delaktighet i samhället. I förlängningen är det en fråga för vår demokrati och därför är det av särskild vikt att barns och ungas läsförmåga och intresse för läsning stärks.

Det läsfrämjande arbetet är en fråga för hela samhället och bedrivs av flera aktörer, på olika nivåer och med olika ansvar. Skolan, för vilken det finns såväl statliga som kommunala och enskilda huvudmän, är naturligtvis av särskild betydelse med tanke på dess ansvar för varje elevs kunskapsutveckling. Utanför skolan är biblioteken en av de viktigaste läsfrämjande aktörerna i samhället.

Regeringen verkar för att alla barn och unga ska ges likvärdiga förutsättningar för en fullgod läsförmåga och lustfyllda läsoplevelser. För att nå dit är det angeläget att alla berörda samhällsaktörer – från statliga myndigheter till civilsamhällesorganisationer – ges så goda förutsättningar som möjligt i sitt läsfrämjande arbete.

Regeringen tillsatte 2016 en kommitté, den s.k. Läsdelegationen, som 2018 överlämnade sitt betänkande Barns och ungas läsning – ett ansvar för hela samhället (SOU 2018:57). År 2021 överlämnade regeringen en skrivelse till riksdagen, Barns och ungas läsning (skr. 2020/21:95), där regeringen redogör för sina bedömningar utifrån Läsdelegationens betänkande. Ur ett jämställdhetsperspektiv anges att bedömningar i skrivelsen kommer att gynna både flickor och pojkar och kvinnor och män men i synnerhet pojkarna, eftersom de i många fall behöver mer stöd och uppmuntran när det gäller

läsning. Bland annat bedömer regeringen att uppföljning av det läsfrämjande arbetet i och utanför skolan bör vara ett ansvar för alla nivåer: nationell, regional och kommunal nivå. Kopplat till bedömningarna redovisas även de åtgärder som regeringen vidtagit med anledning av Läsdelegationens betänkande.

Regeringens åtgärder

Ett läsråd inrättas: Regeringen har under hösten 2021 beslutat om en ändring i förordning (2012:515) med instruktion för Statens kulturråd, som innebär att det inom myndigheten inrättas ett läsråd som är ett rådgivande organ med uppgift att vara en drivande och samordnande aktör inom det läsfrämjande arbetet i Sverige. Läsrådet ska särskilt samla och samordna aktörer och insatser inom kultur, skola, myndigheter, civilsamhälle, folkbildning, bokhandel, förlag och andra delar av näringslivet. Vidare ska läsrådet särskilt ansvara för kunskapsinsamling, följa relevant forskning och identifiera utvecklingsbehov inom det läsfrämjande arbetet. För ändamålet avsätts 10 miljoner kronor årligen från och med 2021 (prop. 2020/21:1, bet. 2020/21:KrU1, rskr. 2020/21:106).

Statens kulturråd har sedan tidigare i uppgift att initiera, samordna och följa upp läsfrämjande insatser av nationellt strategiskt intresse. För att stärka arbetet med detta har riksdagen efter förslag från regeringen beslutat om att avsätta 15 miljoner kronor årligen 2021 och 2022. Från och med 2023 beräknas 15 miljoner kronor avsättas för ändamålet.

Stärkt satsning på små barns språkutveckling: Bokstart är en nationell satsning som vänder sig till föräldrar och vuxna i små barns (0–3 år) närhet, i syfte att tidigt stimulera språkutveckling. Bokstart bygger på samverkan mellan folkbibliotek, barnhälsovård och förskola som alla har ett uppdrag att arbeta med små barns språkutveckling. Bokstart drivs av Statens kulturråd och regeringen har gett myndigheten i uppdrag att vidareutveckla satsningen. Efter förslag från regeringen i budgetpropositionen för 2021 har även ytterligare medel avsatts för en utbyggnad av satsningen, 15 miljoner kronor 2021, 20 miljoner kronor 2022 och fr.o.m. 2023 beräknas 20 miljoner kronor avsättas för ändamålet.

Det språkutvecklande arbetet i förskolan och skolan: Regeringen har beslutat om en reviderad läroplan för förskolan, som gäller sedan juli 2019, där det bl.a. anges att barnen ska erbjudas en stimulerande miljö där de får förutsättningar att utveckla sitt språk genom att lyssna till högläsning och samtala om litteratur och andra texter. 2019 införde regeringen även ett statsbidrag för språkfrämjande insatser i förskolan, med övergripande syfte att stärka barns språkutveckling i svenska, och särskilt utvecklingen hos barn som har ett annat dagligt umgängesspråk i hemmet än svenska. Samtidigt pågår den nationella kompetensutvecklingsinsatsen för lärare i läs- och skrivutveckling, det s.k. Läslyftet, se även ovan. Under åren har insatsen utvidgats till fler målgrupper och förlängts i olika omgångar – förskolans personal omfattades under 2016–2021. För närvarande pågår Läslyftet med en särskild inriktning mot förskoleklass och lågstadiet fram till 2023. I budgetpropositionen för 2022 aviseras också en förlängning av satsningen. Skolverket har därtill regeringens uppdrag att genomföra kontinuerliga och långsiktiga insatser för att främja ett ökat läsande generellt, inklusive att stärka läslovet (se nedan), under 2022. I uppdraget ska folkbibliotekens och skolbibliotekens verksamhet särskilt beaktas.

Läsandet kan främjas även under skolloven: För elever innebär även skolloven tillfällen för många olika aktiviteter i samband med vilka läsning även kan vara naturlig del, exempelvis på fritidshemmet eller på biblioteket. Och det anordnas i dag flera olika läsaktiviteter runt om i landet under skollov, inte minst under det s.k. läslovet, vecka 44. För att stärka den möjlighet till läsning som skollov innebär för barn och unga har regeringen dels gett Statens skolverk i uppdrag att fr.o.m. 2018 genomföra kontinuerliga och långsiktiga insatser för att stärka läslovet (höstlovet, v. 44), dels stärkt Statens kulturråds läsfrämjande uppdrag, inom ramen för vilket myndigheten stödjer flera läsfrämjande insatser under skollov.

Insatser för nationella minoritetsspråk: Statens skolverk fick i december 2020 i uppdrag att lämna förslag på hur en nationell samordning av undervisningen i nationella minoritetsspråk inom skolväsendet kan organiseras så att undervisningen i språken stärks. Stöd för undervisningen i nationella minoritetsspråk, t.ex. tillgång till läromedel, skulle också ingå i Skolverkets analys. Myndigheten redovisade uppdraget i maj 2021. I budgetpropositionen för 2022 bedömer regeringen att det finns brister i elevers tillgång till undervisning i nationella minoritetsspråk eftersom det är brist på lärare.

Regeringen avsätter 26,5 miljoner kronor 2022 och fr.o.m. 2023 beräknas 26,5 miljoner kronor avsättas för en nationell samordning av lärarresurserna i nationella minoritetsspråk.

Som framgår ovan har KB sedan december 2020 i uppdrag att genomföra en satsning på de nationella minoriteternas, inklusive urfolket samernas, bibliotek som resursbibliotek för respektive språkgrupp och för landets kommuner. Myndigheten ska särskilt beakta tillgången till litteratur för barn och unga.

Läsfrämjandelyft för folkbibliotekarier: För att bidra till kompetensutveckling för folkbibliotekspersonal inom litteraturförmedling och läsfrämjande har Statens kulturråd sedan 2021 i uppdrag att genomföra ett läsfrämjandelyft för folkbibliotekarier. Fokus ska särskilt vara på barns och ungas läsning. Satsningen ska bl.a. genomföras i dialog med den regionala biblioteksverksamheten.

Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling och skolbibliotek: Sedan tidigare ska Skolverket enligt sin instruktion bedriva ett nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling (NCS) (se även ovan). Den 17 mars 2022 beslutade regeringen om en ändring i instruktionen som bl.a. innebär att Skolverket ska bedriva ett nationellt centrum för språk, läs- och skrivutveckling och skolbibliotek. Ändringen har sin utgångspunkt i ett av förslagen i betänkandet Skolbibliotek för bildning och utbildning (SOU 2021:3) där utredaren föreslår att NCS ska få ett utvidgat uppdrag och även ansvara för skolbiblioteksfrågor. Utredningen framhåller att en sådan ordning kan stärka skolbiblioteken och skapa förutsättningar för ett långsiktigt och systematiskt utvecklingsarbete om skolbiblioteksverksamhet. NCS kan verka för att kunskapen om skolbibliotek ökar inom skolväsendet bl.a. genom att samarbeta med de regionala nätverken för språk-, läs- och skrivutveckling. Kompetensutveckling som rör skolbibliotek behöver vända sig till olika målgrupper inom skolväsendet. Inom NCS finns upparbetade rutiner och befintliga strukturer för kontakt med dessa målgrupper.

Delmål – Tillgången till ändamålsenliga skolbibliotek ska öka

I skollagen anges att elever ska ha tillgång till skolbibliotek. Vad detta innebär mer specifikt anges dock inte. I dag kan tillgången till ändamålsenliga skolbibliotek se mycket olika ut, vilket är problematiskt ur likvärdighets-synpunkt. Detta gäller inte minst med hänsyn till den betydelse som skolbibliotek kan ha för att stödja elevernas lärande, stimulera deras läslust och främja deras språkutveckling. Dessutom är det framför allt när skolbibliotekens utbud och skolbibliotekariernas kompetens tas tillvara i undervisningen som skolbibliotekens betydelse kan bli särskilt betydelsefull för eleverna. Men även i detta avseende, dvs. graden av samarbete mellan skolbiblioteksverksamheten och undervisningen, kan det se mycket olika ut i Sveriges skolor.

Regeringens åtgärder

Utredning om stärkta skolbibliotek: I sitt betänkande från 2018 föreslår Länsdelegationen bl.a. att frågan om bemannade skolbibliotek ska utredas. Regeringen gav i november 2019 en särskild utredare i uppdrag att bl.a. utreda och föreslå åtgärder för att stärka skolbiblioteken (dir. 2019:91).

Utredningen om stärkta skolbibliotek och läromedel (U 2019:04) överlämnade delbetänkandet Skolbibliotek för bildning och utbildning (SOU 2021:3) i januari 2021. Regeringen har remitterat delbetänkandet och i budgetpropositionen för 2022 avsätts medel för att vidta vissa åtgärder med grund i utredningens förslag för att stärka skolbiblioteken. Övriga förslag bereds vidare inom Regeringskansliet.

4.2 Ett biblioteksväsende som bidrar till och följer samhällets utveckling

Samtliga bibliotekstyper inom det allmänna biblioteksväsendet ska i enlighet med bibliotekslagen bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Genom sitt uppdrag bidrar biblioteken till både samhällets och demokratins utveckling. För att biblioteken kontinuerligt ska lyckas med detta måste de följa samhällets utveckling. Det gäller inte minst hur digitaliseringen påverkar förutsättningarna för hur vi forskar, tar del av och värderar kunskap liksom hur vi samlar in, bevarar och tillgängliggör vårt gemensamma kulturarv.

Delmål – Tillgången till och spridning av ny kunskap ska öka

Omställningen till öppen vetenskap innebär att så många moment och verktyg som möjligt görs tillgängliga via internet för grupper och individer, såväl inom som utanför forskarsamhället. Det finns ingen fastslagen definition av öppen vetenskap, men ofta inkluderas aspekter som öppen tillgång till vetenskapliga publikationer och forskningsdata, öppna lärresurser, allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen och öppen källkod. Öppen vetenskap ökar tillgängligheten till och delaktigheten i forskningen och blir ett sätt att minska trösklarna och göra så att fler kan ta del av och använda faktabaserad kunskap. Omställningen påverkar också verksamheterna inom det allmänna biblioteksväsendet, bidrar till nya möjligheter för kompetensförsörjning och det livslånga lärandet samt skapar nya förutsättningar och villkor i bibliotekens demokratiska uppdrag.

Öppen vetenskap är ett prioriterat område för regeringen och har hittills framför allt fokuserat på den öppna tillgången till forskningsresultat i form av vetenskapliga publikationer och forskningsdata. Öppen vetenskap medför flera positiva effekter, framför allt genom att forskare kan validera och bygga vidare på tidigare resultat, vilket leder till ny kunskap. När forskningsresultat är öppet tillgängliga ökar också möjligheterna för alla grupper i samhället att ta del av och använda forskningen i sin kompetensutveckling och dagliga verksamhet. Öppen tillgång till forskningsresultat bidrar därmed till ökad samhällspåverkan och leder till att forskningsmedlen kan användas mer effektivt och göra mer nytta i hela samhället. Genom att fler i samhället får tillgång till vetenskapliga resultat och görs delaktiga i forskningen kan allmänhetens kunskap och förståelse för vetenskapliga processer och förhållningssätt utvecklas och den vetenskapliga kunnigheten stimuleras. Då kan förtroendet för forskning och högre utbildning i hela samhället stärkas, motståndskraften mot desinformation och annan vilsledande information öka och faktaresistensen minska.

Den nationella inriktningen är att, vetenskapliga publikationer som är ett resultat av forskning som finansieras med offentliga medel ska vara omedelbart öppet tillgängliga med verkan från 2021. År 2020 uppgick andelen direkt öppet tillgängliga vetenskapliga artiklar som publicerats vid svenska lärosäten och andra forskande organisationer i Sverige till 57 procent. Vad gäller forskningsdata ska omställningen vara genomförd fullt

ut senast 2026, vilket innebär att forskningsdata ska göras tillgängligt så öppet som möjligt och så begränsat som nödvändigt.

För att den öppna tillgången av vetenskapliga resultat ska öka behöver forskningsfinansiärer och lärosäten ta ett gemensamt ansvar för att verka för att den nationella riktningen för öppen tillgång följs och uppnås. Högskolebiblioteken behöver bistå lärosätena med sin kompetens när det gäller tillgången till öppet tillgängliga forskningsresultat.

I propositionen *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige* (prop. 2020/21:60) konstateras att öppna digitala lärresurser (på engelska open educational resources, OER) används i allt större utsträckning i olika delar av världen. Öppna lärresurser utgörs av avgiftsfritt och digitalt tillgängliga läromedel och undervisningsmaterial.

Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen handlar om olika typer av interaktion mellan forskningen och det omgivande samhället. Delaktigheten kan exempelvis bestå av medborgarforskning, där allmänheten bl.a. bidrar till datainsamling, eller andra former av samskapande där aktörer på olika sätt ges inflytande i forskningsprocessen. Genom digitaliseringen skapas nya möjligheter att effektivisera samverkan och nyttiggöra ny kunskap på ett sätt som når hela samhället och alla delar av landet. När olika aktörer i det omgivande samhället aktivt involveras i forskningsprocessen kan forskare bidra med kunskap om vetenskapliga analyser samtidigt som allmänheten kan bidra med olika kunskaper och identifiera samhällsrelevanta och behovsmotiverad forskning. I den forskningspolitiska propositionen konstateras att viktiga åtgärder och aktiviteter som kan öka allmänhetens delaktighet pågår och att ytterligare sådana är tänkbara.

Regeringens åtgärder

Uppdrag till Vetenskapsrådet och KB om öppen tillgång: Sedan 2017 har Vetenskapsrådet och KB i uppdrag att nationellt samordna arbetet med öppna forskningsdata respektive öppet tillgängliga vetenskapliga publikationer. Myndigheterna har inom ramen för sina samordningsuppdrag publicerat rapporter om utvecklingen inklusive ett flertal rekommendationer. Sedan 2021 omfattar uppdragen även att främja arbetet med öppna forskningsdata respektive öppet tillgängliga vetenskapliga publikationer samt att lämna en samlad kartläggning, analys och bedömning av det

nationella arbetet. Vetenskapsrådet och KB har inkommit med redovisningar av de utökade uppdragen. Sedan 2021 har universitet och högskolor i uppdrag att utveckla arbetet med öppen vetenskap i syfte att verksamheten ska bidra till att den nationella riktningen för ett öppet vetenskapsystem uppnås.

Digital plattform för öppet tillgängliga vetenskapliga tidskrifter:

Regeringen gav 2019 KB i uppdrag att inrätta och förvalta en nationell digital plattform för öppet tillgängliga svenska vetenskapliga tidskrifter. I plattformen samlas, synliggörs och tillgängliggörs svenska vetenskapliga tidskrifter. Samtidigt garanterar den att tidskrifterna lever upp till krav och standarder för vetenskaplig publicering som ställs av forskningsfinansiärer och internationella organisationer. Under 2021 lanserades plattformen, som benämns Publicera.

Sammanlutning för tillgång till elektroniska tidskrifter och databaser:

KB ansvarar för det s.k. Bidsamkonsortiet där svenska universitet, högskolor, myndigheter och statliga forskningsinstitut tillsammans, och genom KB, tecknar licensavtal för elektroniska tidskrifter och databaser. Totalt 93 olika organisationer deltar i minst ett av de 49 s.k. Bidsamavtal som omfattar ett hundratal e-resurspaket. Som ett led i arbetet med öppen tillgång till vetenskapliga publikationer tecknas s.k. transformativa avtal, som täcker kostnader för både läsning och öppet tillgänglig publicering.

Nationell söktjänst och datakälla för utvärdering av svenska vetenskapliga publikationer:

På uppdrag av regeringen utvecklar och förvaltar Kungl. biblioteket Swepub, som är en nationell söktjänst och datakälla för utvärdering av vetenskaplig publicering vid svenska lärosäten, myndigheter och andra forskningsinstitut. Swepub ger en överblick av den forskning som har publicerats av forskare verksamma i Sverige genom att samla in metadata om forskningspublikationer. Utvecklingen sker i samverkan med lärosätena genom Sveriges universitets- och högskoleförbund, Universitetskanslersämbetet och Vetenskapsrådet. Swepub och dess data är fritt tillgängligt för alla intresserade.

Uppdrag om öppna lärresurser och allmänhetens delaktighet: I begreppen öppen vetenskap inkluderas ofta aspekter som öppna lärresurser och allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen. Öppna lärresurser

utgörs av avgiftsfria, öppet licensierade och offentligt tillgängliga läromedel och undervisningsmaterial. Allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen handlar om olika typer av interaktion mellan forskningen och det omgivande samhället. Frågorna rör hela det allmänna biblioteksväsendet med särskilt fokus på forskningsbiblioteken. Regeringen gav i oktober 2021 KB i uppdrag att kartlägga och analysera användandet av dels öppna lärresurser, dels allmänhetens delaktighet i forskningsprocessen. Uppdraget ska genomföras med inriktning på det allmänna biblioteksväsendet. Uppdraget om öppna lärresurser ska redovisas i oktober 2022 och uppdraget om allmänhetens delaktighet ska redovisas i januari 2023.

Delmål – Biblioteken ska stärka förmågan att ta del av och värdera digitalt förmedlad kunskap

Av bibliotekslagen framgår att folkbiblioteken ska verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet. För att biblioteken ska kunna bidra till både samhällets och demokratins utveckling behöver kompetensen hos bibliotekspersonalen kring just digitala verktyg och medier vara hög och ständigt uppdateras. Därigenom kan biblioteken ge allmänheten förutsättningar att såväl inhämta som värdera kunskap via digitala tjänster och medier.

Regeringens åtgärder

Digital kompetensutveckling för bibliotekspersonal: Regeringen tillförde KB 25 miljoner kronor årligen 2018–2020 för satsningen Digitalt först med användaren i fokus, som syftade till att stärka den digitala kompetensen hos allmänheten. En central del av satsningen har varit Digiteket, som utvecklats av Malmö stadsbibliotek, som är en gemensam plattform för digitalt lärande för både bibliotekspersonal och allmänhet. Inom satsningen har KB fördelat medel till de regionala biblioteksverksamheterna som har haft i uppdrag att samordna utbildningar för landets biblioteksmedarbetare, i syfte att nå en digital kunskapshöjning. Satsningen har nått brett: närmare 90 procent av Sveriges folkbiblioteksmedarbetare har registrerat sig på Digiteket. En framgångsfaktor för projektet har varit att det har skett i bred samverkan mellan kommunala folkbibliotek, den regionala biblioteksverksamheten samt den nationella nivån.

Även om satsningen Digitalt först har upphört så fortsätter Digiteket att vara en viktig del av Sveriges biblioteksinfrastruktur. I budgetpropositionen för 2021 (prop. 2020/21:1) bedömde regeringen att KB:s arbete med att driva Digiteket bör fortsätta. I sammanhanget kan det också nämnas att Digiteket kan vara av stor betydelse vid genomförandet av kompetensutvecklingsinsatsen Läsförjandelyft för folkbibliotekarier, som regeringen har tagit initiativ till (se Delmål 2.1.3).

Förstärkt arbete för medie- och informationskunnighet: Regeringen har sedan 2018 gett Statens medieråd i uppdrag att förstärka arbetet för ökad medie- och informationskunnighet (MIK) genom att utveckla samverkan och myndighetens verksamhet på området. Utifrån uppdraget har myndigheten skapat ett nationellt aktörsnätverk, MIK Sverige, med syfte att genom samverkan utveckla kunskap, stärka kvaliteten och effektivisera arbetet inom MIK-området. Bland de medverkande finns offentliga och idéburna aktörer som arbetar med medie- och informationskunnighet. Som en del i arbetet har även en digital plattform, MIK Sveriges kunskapsbank, tagits fram. Syftet är att bidra till kunskaps- och informationsspridning och på plattformen finns material för flera olika målgrupper, däribland pedagoger, bibliotekarier, barn m.fl. Därutöver arbetar myndigheten kontinuerligt med att kartlägga utvecklingen på MIK-området och att utveckla sina egna MIK-resurser.

Delmål – Kulturarvet behöver digitaliseras i större utsträckning för ökad tillgång och bevarande

Utvecklingen mot digital tillgång till kulturarv är en stor förändring och utmaningarna är många. Att materialet finns digitalt innebär inte per automatik att det är tillgängligt. Digitaliseringen är kostsam och måste ske på ett samordnat och strukturerat sätt, inte minst för att säkra det långsiktiga bevarandet av den digitala informationen. När flera aktörer går samman kan de utifrån sina respektive kompetenser skapa förutsättningar för att effektivare nyttja tillgängliga resurser och påskynda arbetet med digitaliseringen. Inte minst är möjligheten att rekrytera rätt och tillräcklig kompetens en utmaning. Även behoven av teknisk infrastruktur och långsiktig finansiering utgör utmaningar.

Det digitala formatet skapar förutsättningar att söka i, analysera och bearbeta information ur samlingar som förvaltas av arkiv, bibliotek och

museer med metoder som inte är möjliga att tillämpa på samlingar i fysisk form. Genom att samordna standarder för metadata, auktoritetsposter och vokabulärer kan information i öppet tillgängliga databaser sammanlänkas och därmed hanteras som institutionsöverskridande datamängder, till nytta både för forskning och den intresserade allmänheten. Det finns därför stora vinster att göra genom att aktörerna samarbetar, vinster som framför allt kommer användarna till godo genom att sökbarheten kan öka. Det bidrar också till att aktörerna mer effektivt kan nyttja sina resurser.

Digisam, samordningssekretariatet för digitalisering, digitalt bevarande och digital förmedling, inrättades vid Riksarkivet efter uppdrag av regeringen 2011 som en del av en nationell strategi för digitalt kulturarv 2011–2015 och i syfte att stödja de statliga kulturarvsinstitutionernas arbete. I samband med Kulturarvspolitik (prop. 2016/17:116) överfördes sekretariatet till Riksantikvarieämbetet. Arbetet har främst varit inriktat på att ta fram vägledningar, riktlinjer och genomföra seminarier.

Regeringens åtgärder

En långsiktig arkivpolitik för förvaltning och kulturarv: Riksarkivet ska enligt förordning (2009:1593) med instruktion för Riksarkivet tillhandahålla tjänster för digitalisering av kulturarvsmaterial liksom ett centrum för digitalisering av kulturarvsmaterial. Myndigheten har bl.a. utvecklat en infrastruktur och kompetens av hög internationell klass för digitalisering av pappersmaterial, något som bl.a. KB har utnyttjat för att digitalisera svenska dagstidningar. På motsvarande sätt har KB arbetat upp goda förutsättningar för att effektivt digitalisera audiovisuellt material med hög kvalitet. I betänkandet Härifrån till evigheten – en långsiktig arkivpolitik för förvaltning och kulturarv (SOU 2019:58) lämnar utredaren förslag på hur dessa resurser kan utnyttjas. Betänkandet har remitterats och bereds i Regeringskansliet.

Delmål – Översyn av regelverken för pliktleveranser

Pliktleverans av dokument sker i dag med stöd av lagen (1993:1392) om pliktexemplar av dokument, förordningen (2008:1420) om pliktexemplar av dokument, lagen (2012:492) om pliktexemplar av elektroniskt material och förordningen (2012:866) om pliktexemplar av elektroniskt material. Medielandskapets utveckling och förändringar innebär att en översyn av de nuvarande regelverken bör genomföras.

Regeringens åtgärder

En moderniserad pliktlagstiftning: Regeringen gav i november 2019 en särskild utredare i uppdrag att se över regelverket för pliktleverans av material och KB:s övriga arbete med att samla in, beskriva, bevara och tillhandahålla material och att föreslå en medie-, teknik- och formatoberoende och därmed långsiktig reglering. Översynen omfattade även de rättsliga förutsättningarna för behandling av personuppgifter.

Utredningen lämnade sitt betänkande Papper, poddar och ... Pliktmateriallagstiftning för ett tryggt källmaterial (SOU 2021:32) i april 2021. I betänkandet föreslås en helt ny pliktmateriallag med tillhörande förordning och en utvidgning av pliktmaterialinsamlingen. Betänkandet har remitterats och förslagen bereds för närvarande i Regeringskansliet.

4.3 En välfungerande nationell infrastruktur för biblioteksväsendet

Det allmänna biblioteksväsendets struktur följer av bibliotekslagen och innebär att ansvaret för verksamheterna ligger på såväl statlig som regional och kommunal nivå. Även verksamhetsområdena skiljer sig åt för de respektive bibliotekstyperna. Biblioteksväsendet sammansättning kan och bör fortsatt rymma dessa olikheter vad gäller ansvar och inriktning. Oavsett huvudman eller inriktning är det emellertid alltid användarna och deras behov som står i fokus för biblioteksverksamheterna. För att främja en likvärdig tillgång till biblioteksverksamhet för användarna är det därför angeläget att det finns en välfungerande gemensam infrastruktur för biblioteksväsendet.

Delmål – Stärkt samverkan mellan olika nivåer och aktörer inom biblioteksväsendet

Ökad samverkan mellan bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet kan vara ett sätt att öka tillgången till landets samlade biblioteksresurser. I dag sker en stor del av folkbibliotekens utveckling lokalt med stöd från den regionala biblioteksverksamheten samt från KB och Myndigheten för tillgängliga medier. En stärkt samverkan inom biblioteksväsendet syftar till att den regionala och statliga nivån kan verka stödjande för att ge alla tillgång till landets samlade biblioteksresurser.

Det är viktigt att det finns välfungerande former för samarbete mellan statliga myndigheter, liksom att roller och ansvar är tydliga. Därigenom kan den statliga nivån fungera som ett bättre stöd i frågor som är svårlösta, eller inte effektiva att lösa, på lokal nivå. Det kan exempelvis handla om hur den statliga nivån genom samverkan kan ge stöd eller riktlinjer i övergripande frågor som rör digital medieförsörjning, upphandling, upphovsrätt och biblioteksjuridik. Det senare kan bl.a. inbegripa frågor som rör hur folkbibliotek har att förhålla sig till å ena sidan politiska mål för verksamheten och å andra sidan bibliotekslagens bestämmelse om att utbud av medier och tjänster ska präglas av allsidighet och kvalitet liksom regeringsformens objektivitetsprincip.

Det kan vidare gälla stöd i arbetet med att säkerställa kvalitativa metadata – som utgör en central del av bibliotekens infrastruktur – och effektiva processer för skapandet respektive hanteringen av denna.

Det kan också röra frågor som kräver en nationell överblick, exempelvis för att säkerställa bevarande, tillgång till och nyttjande av bibliotekens samlade fysiska bestånd. Som exempel kan nämnas hur forskningsbiblioteken arbetar med gallring och bevarande, där KB driver ett samordnande arbete med målet att ett nationellt ramverk tas fram och implementeras. Även en väl utvecklad och relevant offentlig statistik för biblioteksväsendet utgör ett område där KB har ett uppdrag att ta fram den officiella biblioteksstatistiken.

Stärkt samverkan fräntar inte huvudmännen vare sig ansvar eller mandat. Däremot bedömer regeringen att statens stödjande roll för en välfungerande nationell infrastruktur kan utvecklas.

Regeringens åtgärder

Uppdrag om stärkt samverkan inom det allmänna biblioteksväsendet: Regeringen avser att ge KB i uppdrag att tillsammans med relevanta aktörer ta fram förslag på former för stärkt samverkan inom det allmänna biblioteksväsendet.

Delmål – En mer likvärdig tillgång till digitala bibliotekstjänster

Det finns i dag flera olika typer av digitala bibliotekstjänster som svarar mot olika behov. Några har redan nämnts, såsom Legimus, Bläddra och Världens bibliotek. Andra tjänster är:

- Bibblan svarar. Bibblan svarar är en gratis svarstjänst riktad till allmänheten. Biblioteken i Malmö är drift- och utvecklingsansvarig för denna tjänst.
- Litteraturbanken. Litteraturbanken är en digital tjänst som tillgängliggör upphovsrättsligt fri skönlitteratur. I nuläget finns mer än 7 000 verk av fler än 3 000 författare som är fria att ta del av. Fokus ligger på den äldre litteraturen, varför tjänsten är mycket viktig ur kulturavssynpunkt, men den är också läsfrämjande – bl.a. erbjuds stöd för lärare att vägleda eleverna in i litteraturskatten. Litteraturbanken drivs som en ideell förening med flera medlemmar (däribland KB) med privat finansiering.
- Bibblix. Bibblix är en digital tjänst (i form av en app) som tillgängliggör litteratur för barn i åldern 6–12 år. Tjänsten är framtagen av Stockholms stadsbibliotek i samverkan med Biblioteken i Malmö och Katrineholms bibliotek, men erbjuds också i ett antal andra kommuner som är anslutna till projektet. I Bibblix finns över 2 250 böcker tillgängliga för direkt läsning i surfplatta eller smarttelefon.
- Polarbibblo. Polarbibblo är en digital tjänst som syftar till att stimulera barns läsning och berättande. Via webbplatsen kan de skicka in och få publicerade berättelser, dikter och boktips m.m. Polarbibblo drivs av Regionbibliotek Norrbotten, men kan nås av barn i hela Sverige.

Utöver nämnda tjänster finns det flera andra och tillsammans har de gemensamt att de syftar till att ge bibliotekens olika målgrupper tillgång till digital verksamhet och medier på ett eller annat sätt. Men utbudet varierar, aktörerna är många och inte sällan är lösningarna fristående från varandra.

Digitala bibliotekstjänster kan vara ett mycket värdefullt verktyg för att bidra till en mer jämlik tillgång till bibliotekstjänster över landet. Regeringen bedömer därför att staten bör bidra i arbetet med nationella digitala bib-

liotekstjänster för att stödja kommunerna i uppgiften att tillhandahålla likvärdig biblioteksverksamhet för alla. Stödet ska i ett första skede samla och konsolidera befintliga tjänster som riktar sig till de prioriterade målgrupperna enligt bibliotekslagen och säkerställa långsiktig drift och utveckling av de tjänster som behövs för att tillgodose behoven hos allmänheten.

KB:s arbete med att erbjuda litteratur på nationella minoritetsspråk genom tjänsten Bläddra ska fortsätta.

Regeringens åtgärder

Uppdrag till KB om nationella digitala bibliotekstjänster: Regeringen avser att ge KB i uppdrag att utveckla vissa nationella digitala bibliotekstjänster för prioriterade målgrupper som exempelvis personer med annat modersmål än svenska och nationella minoriteter.

Samtal och förslag om utredning om bibliotekens utlån av e-böcker: Regeringen gav i december 2020 en särskild utredare i uppdrag att dels sammanfatta de konsekvenser covid-19-pandemin inneburit och alltså innebär för kultursektorn, dels analysera vilka lärdomar som kan dras av dessa. Utredningen lämnade sitt betänkande Från kris till kraft (SOU 2021:77) i september 2021. I betänkandet lämnas ett stort antal förslag, däribland att regeringen ska tillsätta en utredning med uppgift att ta fram former för en nationell samordning av bibliotekens utlån av e-böcker. Betänkandet har remitterats.

Som framgår i strategins avsnitt om utmaningar och utvecklingsbehov (se avsnitt 3) visar utvecklingen att det finns ett behov av att biblioteksverksamhet också kan erbjudas i digital form och att folkbiblioteken kan tillhandahålla e-böcker, samtidigt som förutsättningarna för detta kräver flera olika typer av hänsyn. Det handlar bl.a. om upphovsmännens ersättningar, förlagens behov av en fungerande e-bokmarknad, de kommunala huvudmännens ansvar och folkbibliotekens budget för inköp av litteratur. Som ett tillägg till utfallet av ovan nämnda remiss, avser regeringen att under 2022 ta initiativ till samtal med berörda parter i den bredare frågan om folkbibliotekens e-bokutlåning. Det är en komplex fråga och det finns ett behov av att samla berörda aktörer kring denna fråga.

5. Uppföljning och analys av insatserna

Regeringens strategi för att stärka biblioteksväsendet sträcker sig till 2025. Det är viktigt att ansvariga myndigheter och andra parter löpande följer upp de insatser som genomförs inom biblioteksområdet. Därutöver behöver de förslag och genomförda åtgärder som presenterats inom regeringens strategi för att stärka biblioteksväsendet utvärderas och analyseras. Regeringen avser att ge Myndigheten för kulturanalys i uppdrag att utvärdera regeringens nationella biblioteksstrategi.

6. Slutord

Genom sitt uppdrag och sin verksamhet är bibliotek mycket viktiga institutioner i samhället som aldrig får tas för givna. Oavsett om det är vid bokbussens hållplats, i forskningsbibliotekets läsesal, på sjukhemmets utlåningsställe, på internet eller på någon av de många andra platser där biblioteken verkar, så ger de oss kunskap och möjlighet till fri åsiktsbildning. Tröskeln in ska därför alltid var låg och tilltron till verksamheten hög. I förlängningen handlar det om vårt samhälles demokratiska utveckling. Det är ett stort och viktigt uppdrag och av den anledningen har denna strategi tagits fram. Med stöd i strategin kommer regeringen fortsätta att stödja och stärka bibliotekens verksamhet och därigenom verka för ett starkt och utvecklat biblioteksväsende i hela Sverige.

Produktion: Kulturdepartementet
Omslagsfoto: Johnér/Plattform
Tryck: Elanders AB • April 2022

Regeringskansliet

Växel: 08-405 10 00

www.regeringen.se